

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Marie Christensen: Pastor F. E. Boisen i Nordslesvig 1850–59

Mindretallenes skoleforhold i 1975

Betty Nielsen: Udstykningen af Rønhave

Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Sønderjysk Landskabsregistrering

R. P. Sørensen: Dateringen af Høkkelbjerg-fundet

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

APRIL/MAJ

4/5 · 1976

52. ÅRGANG

Til læserne

Sønderjysk Månedsskrift skulle være udkommet som dobbeltnummer i april/maj med en række artikler fælles med årbogen for de nordslesvigske museer.

Imidlertid er der desværre indtruffet en uforudset forsinkelse, og senere end sidste øjeblik udsender vi derfor dette temmelig lille dobbelthæfte til vore abonnenter udelukkende med Månedsskriftets egne artikler. Det bliver det mindste dobbelthæfte, der nogen sinde er præsenteret, men på dette tidspunkt (hen mod slutningen af maj måned) kan vi ikke udgive et enkelthæfte, der skulle dateres april.

Vi må bede læserne tilgive den lidt uregelmæssige redaktion. Takket være trykkeriets hjælpsomhed håber vi at kunne give abonnenterne dette nummer i hånden inden 1. juni.

Til gengæld for det lille dobbeltnummer vil junihæftet blive det største enkelthæfte (ca. 100 sider), som abonnenterne har modtaget siden 1924.

Venlig hilsen
Redaktionen

LEJRSKOLEMATERIALE

Der er blevet nedsat et udvalg, som skal samle alt forhåndenværende lejrskolemateriale om Sydslesvig.

Skulle man ligge inde med materiale, beder vi Dem sende dette til:

Dansk Ungdomssekretariat
Moltkesgade 20 a, 2390 Flensborg

Bogen om

NUSTRUP SOGN

På opfordring af Nustrup sogneråd skrev forfatteren Steffen Steffensen denne bog som er på 200 sider med mange illustrationer.

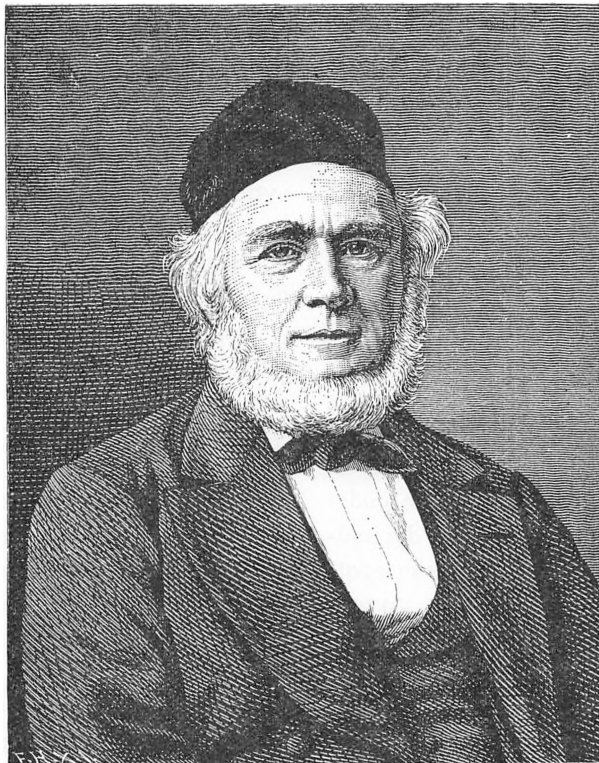
Et lille restoplæg er nedsat til kr. 28,00, så hvis det har interesse, så skynd Dem at bestille bogen på denne kupon eller ring til (04) 54 12 26.

Undertegnede bestiller hermed — ekspl. af bogen om Nustrup sogn
pris kr. 28,00

Navn _____

Adresse og postnummer _____

Kuponen sendes til Schmidts boghandel, 6500 Vojens

F. E. Boisen. Efter maleri af H. Olrik 1876.

Pastor F. E. Boisen i Nordslesvig 1850-1859

AF MARIE CHRISTENSEN

Kort før sin død i efteråret 1975 sendte cand. theol. og mag. Marie Christensen, Kolding, en artikel om »Budstikke-Boisen« til Sønderjysk Månedsskrift. Artiklen rummer adskilligt om F. E. Boisens oplevelse af Nordslesvig, der ikke kan læses i den levnedsskildring, som sønnen, P. Boisen, udgav i 1883.

Præsten Frederik Engelhart Boisen (1808–1882), der hørte til Grundtvigs nære venner

og blev landskendt i forbindelse med det oplysende og opbyggelige »Folkeskrift« »Budstikken«, som han udgav, var født i Vesterborg præstegård på Lolland, men havde dyb rod i Sønderjylland. Han var søn af biskop P. O. Boisen, hvis barndomhjem i Emmerlev, lidt uden for Højer, var præget af den Gudsfrøgt, forældrene levede i. På stedet, hvor de boede, er rejst en mindesten med indskriften: »Her levede Biskop P. O. Boisens Forældre, Gaardmand og Kniplingskræm-

mer Boy Hansen, død 1790, og han trostærke Hustru, Geske Marie Outzen, 1727–1783. Hendes Valgsprog var: Gud sidder overlig, men ser nederlig.« Sønnesønnen, Frederik Engelhart, kunne siden ud fra egen livsgang udtale sin forvisning om, at bedstemoderens forbøn var kildevældet til den velsignelse, som blev givet hendes vidtforregnede efterslægt.

Da F. E. Boisen i efteråret 1850 blev præst i Vilstrup ved Haderslev, havde han erfaringer fra præsteår i Store Hedinge og navnlig fra Skørpinge ved Slagelse, hvor han virkede 1837–50. Han blev her stærkt optaget af livet hos vækkelsens folk, de såkaldte gudelige forsamlinger, der skabte røre i det sydvestlige Sjælland – af biskop Mynster spotende kaldt »Det hellige land« – og støttede dem overfor myndighedernes forfølgelse, selv om han efterhånden kunne se visse svagheder i bevægelsen.

Også den nyvågnede folkelige selvstændighed i 1840'erne var han stærkt grebet af. Om Peter Hiort Lorenzens optræden i Slesvig Stænder 1842 siger han, at »derfra skriver sig min danske Nationalfølelse«. Han holdt nu møder hvor der – efter Grundtvigs tilskyndelse – både skulle synges og tales om anliggender, der gjaldt folk og fædreland, og som netop i de år var brændende. Under den åndelige rejsning, der med »Ånden fra 48« gik gennem folket, var han på færde tidlig og silde og virkede til opmuntring og udholdenhed. Under Treårskrigen rejser han det spørgsmål: »Hvor skal vi søge de skyldige?« og svarer: »Jeg tror, vi gør bedst i at søge dem hos os selv, fordi vi har sovet.« Danskheden i Sønderjylland var blevet for sømt, tysk anset for det fineste, dansk sprog og sindelag miskendt.

Boisens levende deltagelse i det folkeliv, der nu blev sat på prøve, gjorde det naturligt, at han blev valgt ind i den grundlovgivende rigsforsamling 1848. Her som i rigsdagen 1849–50, hvortil han også blev valgt, gjaldt hans virke altid størst mulig lighed

og frihed, og han gav i reglen bondevennernes politik sin tilslutning.

Efter juli-sejren 1850 ved Isted blev Boisen opfordret til at søge et af de kald, der var blevet ledige på Haderslev-egnen, fordi sytten tyske præster havde nægtet at aflægge ed til den danske konge. Selv var han betænkelig ved at søge bort fra Skørpinge, hvor han havde en frugtbar arbejdsmark og et inspirerende venskab med en række præster, der samledes i »Det sydvestsjællandske Broderkonvent«. Men det blev lagt ham på sinde som en pligt at udrette, hvad nu var muligt for danskheden i disse kritiske år. Hans broder Carl, der under krigen var blevet fordrevet fra sin præstegård i Vonsbæk på nordsiden af Haderslev fjord, var kommet tilbage. Ovre på fjordens sydside ligger Vilstrup i en overordentlig skøn egn, og hertil blev F. E. Boisen kaldet i oktober 1850. Han nedlagde da sit mandat som rigsdagsmand – men slap ikke interessen for den politiske udvikling.

De første indtryk han fik af sit nye sogn, var ikke allermest lovende: mange var stærkt tysksindede. Hertugen af Augustenborg havde haft sit jagtdistrikt her, og hans påvirkning havde sat spor. Den afskedigede præst¹, C. W. Meyer, havde menigheden forgæves ansøgt om at beholde, og modtagelsen af Boisen svarede dertil.

Den første rejse, han og hans hustru foretog til Vilstrup for at orienteres om egnen, gav ikke tegn på velkomst. Eline Boisen fortæller², at en forespørgsel om at måtte se præstegården, fik til svar, at Meyer var ikke hjemme, »men at vi gjerne kunde komme og se os om.«

1. Jfr. Sønderjyske Årbøger 1969, II s. 147.
2. P. Bojsen: »Budstikkens Udgiver, Præsten F. E. Bojsens Liv og Levned.« (1883). s. 196 flg.
P. Bojsen, søn af F. E. Boisen, blev højskole- og seminarieforsøger i Gjedved. Som politiker tilhørte han Venstre.

Mindesten i Emmerlev for biskop P. O. Boisens forældre. (Foto 24. 6. 1967 Marie Christensen).

»Vi tog da ned til gården, som lå i Sønder Vilstrup, en Fjerdingvej syd for kirken og skolen. Det var en lav og gammeldags gård med en udbygning midt på – den tiltalte mig ikke – men indvendig var lejligheden dog ganske hyggelig. Fru Meyer var hjemme, og hun sagde os, at de håbede, det kun var midlertidigt, at de flyttede bort; de holdt derfor ingen auktion – kreaturerne blev indstaldede hos bønderne, indtil de kom igen, thi »De veed nok« – føjede hun til – »at hele menigheden holder med min mand, men de er ikke så ugudelige her som i Vonsbæk, hvor man foragtede en kristelig præst³ for politikens skyld, men i Vonsbæk er der heller ingen levende kristendom, – her derimod vil Boisen finde en menighed, der sætter kristendommen som nr. et.« Senere, da vi kom ned i haven, viste hun os udhuset, som var faldefærdigt, og sagde: »Ja, det skulle vi have bygget om, men så kom krigen og forhindrede det – nu kan De bygge det op til os, til vi kommer igen.«

3. En tysk præst, Müller, som den provisoriske regering havde indsat, efter at Carl Boisen havde måttet flygte. Anf. skr. s. 196.

Siden kom Meyer som om han kom hjem fra en tur. Han gik hen imod Boisen og sagde: »Er det Dem, der skal besørge mit embede?« Boisen vendte sig om uden at svare – uh, hvor det var uhyggeligt! Siden traktede de os med kaffe – i Slesviger man i den grad hengiven til kaffe, at den skal nydes og bydes i en uendelighed og til hvilken som helst tid på dagen.«

Pastor Meyer, der endnu en tid fra Haderslev holdt forbindelse med Vilstrup, måtte omsider forlade landet og fik præsteembede ved Rhinen, hvor han døde. Skønt ingen af de tysksindede familier i Vilstrup forstod det tyske sprog, holdt de tysk privatlærer til deres børn. Men Laurids Skau, hvis gård lå i Houst, fik dette ændret, så børnene nu kom i dansk skole.

I december 1850 blev Boisen indsat i Vilstrup. Hans familie blev foreløbig i Skørpinge, og hans breve til hjemmet giver indblik i, hvordan han snart kom i venligt forhold til sognets mennesker, enten de var tysk- eller dansksindede. 26. december skriver han blandt andet om den rigelige forsyning med fødevarer, han har fået:

»Mælk får vi fra en bonde, der, skønt en af de tyske, dog bliver min bedste ven, thi os binder et bånd sammen, som rigtig-

nok ved denne lejlighed beviser sig at være det stærkeste, i stand til at overvinde alt, hvad der ellers kan skille ad. Bertel Neumann hedder han og er den mest ansete mand i sognet . . . Prædiket har jeg nu fire gange og hver gang for fuldt hus. Her er en mærkelig kirkegang, de kommer kørende og vandrende fra alle sider . . . Alle mennesker viser mig overordentlig forekommenhed, alle ville have mig i besøg, alle ville de køre for mig, og aldrig kan jeg slippe bort, når jeg kommer til dem. Derfor har jeg hidtil ikke kunnet komme ret mange steder. Man kommer også her til mig, så jeg har ondt nok med at få tid til at skrive mine prædikener; disse lader til at gøre megen lykke, hvilket både glæder og ængster mig, skønt det er vist, de er meget alvorligere og strengere end dem, jeg længe har holdt i Skjærpinge, navnlig rettet imod al selvretfærdighed, som jeg frygter for, at Vilstrup menighed er fristet til. Jeg har talt med adskillige om det nationale. Nogle er helt danske, som man da er dansk i Slesvig, andre ville nødig tale om denne sag, men når jeg kan, da skal jeg for alvor tale med Bertel Neumann derom.«

27. december skriver han om et samvær hos Laurids Skau i Houst, ikke langt fra præstegården:

»Der var Markmann, Flor, P. C. Koch og flere, og der gik det lystigt til med taler, sang, drik o.s.v., men jeg befandt mig ikke rigtig vel der og skjøttede mig nogenledes selv.«

Det noget kølige forhold, som i begyndelsen herskede mellem Boisen og Laurids Skau, blev siden bedre, som det fremgår af et brev⁴, Laurids Skau fra Rigsdagen skrev til Eline Boisen:

Vi ere tvende så forskellige karakterer, at der vanskelig og i alt fald kun efter et længere bekendtskab kan indtræde fortro-

lighed i alle forhold, dog tør jeg sige, at Boisen og jeg, i den tid jeg var hjemme, ikke mig bevidst, hverken offentlig eller hemmelig, have haft mindste anledning til uenighed eller mistanke til hinanden, og at jeg tværtimod synes bedre om ham nu end i førstningen.«

Laurids Skau besøgte ofte senere Boisen i Vilstrup og understøttede hans virke for dansk sindelag.

En stor glæde var det for Boisen, da Bertel Neumann kom og bad ham tage hans og en broders to sønner til konfirmation:

»De var Meyers bedste venner og var i uvished om, hvad de skulle gøre, om de skulle sende dem til Christiansfeld⁵, men nu de havde lært mig at kende, vidste de ingen bedre at sende dem til; dette sagde han medens tårerne trillede ned ad kinderne . . . Jeg havde også den opmuntring behov, thi jeg havde natten igjennem lidt meget af hårde anfægtelser, som om jeg ikke tog strengt nok på de tyske.«

Trods den i begyndelsen stærkt fyldte kirke var der ikke så lille en afstand at overvinde mellem F. E. Boisen og menigheden. I kirkelig henseende var den vant til et helt anderledes stivt og autoritetsbundet væsen, end Boisen lagde for dagen, og undertiden følte han det, som hans ord prellede af på stengrund. Folk ventede at se gejstlig værdighed og udvortes tegn på Guds frygt, mens det menneskelige, som prægede hans adfærd, var dem fremmed. Han færdedes jævnt og ligefrem overalt og tog del i befolkningens glæder og sorger. Efterhånden viste det sig da, at mange – også blandt de tysksindede – blev vundet af hans hjertelige ord. Han fortæller om en gammel syg kone, som han var noget tvivlrådig om, »men da jeg begyndte at synge en gammel salme, blev hun inderlig bevæget . . . og da jeg tog afsked med hende, greb hun min hånd og udbrød: »Jeg slipper

4. Anf. skr. s. 203.

5. Fra Christiansfeld var der udgået herrnhutisk indflydelse blandt de tysksindede.

Jesum ej.« Sådanne ord klinge for mig som julebudet for hyrderne.« Et andet sted, hvor han skulle attestere et testamente, kom han i en lang politisk samtale med de tilstedeværende. »Ordførerne var danske. Manden som hentede mig, tav mest stille, men på hjemvejen forklarede han mig, hvorledes han havde det i denne sag. Sin konge ville han være lydige, men ellers ville han ikke blande sig i politik, og derfor havde man beskyldt ham for at være tysk. Således, sagde han, var det gået med mange, som man kaldte tyske.«

Blandt dem, Boisen kom i forbindelse med, var Peder Bramsengaard, som han kalder »en meget dansk mand i Kelstrup. Han har spillet en rolle i den »slesvigske forening«, og med ham kunne han jo frit tale om alle forhold; hvad kristendommen angår, ved jeg ikke ret, hvordan han står, men han vedkendte sig den dog, og der var et smukt familieliv; gården ligger nede ved stranden i den dejligste egn. Det skal være den rigeste mand i sognet.« Den tilslutning, Boisen efterhånden møder, går over hans forventning – ikke mindst hos kvinderne, »skjønt man mest beskylder dem for at være tyske.«

Som ung havde han lidt af stor generthed og i forbindelse dermed en svækkelse i halsen, der bevirkede, at han til tider stammede eller var ude af stand til at tale. Det så ud til, at han ville blive uskikket til præstegerning. En fortvivlet tilstand var han i, da han i en prøveprædiken gik helt i stå, men kunne dog ikke opgave håbet om, at svagheden måtte blive overvundet. Og håbet blev opfyldt – han blev en forkynder, der i uforlignelig grad talte mennesker til hjerte.⁶

Efter at Boisens familie i foråret 1851 var flyttet til Vilstrup, kom de meget ud til fest-

lige sammenkomster hos sognets folk. Ved gilderne, der for brylluppernes vedkommende varede flere dage, udfoldedes storslået gæstfrihed. Således fortæller Eline Boisen om den fest⁷, hvormed Peder Bramsengaard i Kjelstrup 1852 fejrede sin søns bryllup:

Der var ca. 600 gæster, og der blev drukket 6 tønder vin og spist flere stude. Den Peder Bramsengaard var en mærkelig mand både at se og høre på – en typus af en stolt og stiv Slesviger, sparsommelig til hverdagsbrug, men uhyre flot, når det gjaldt at vise sig som en dansk mand. Han var den eneste i Vilstrup sogn, som ikke betalte skat til oprørsregeringen, uagtet der lå 60 dragoner i hans hus, som skulle tvinge ham dertil; alt, hvad der fandtes i amtet, af hvad han kaldte: »danske Kjærnefolk«, skulle med til brylluppet; da amtmand Stokfleth i Haderslev var forhindret i at komme til stede, indbød han amtmanden i Vejle, den bekendte Orla Lehmann, og han indfandt sig også; desforuden var der fire herredsfogder: Lehmanns broder, With, Rumohr (den bekendte forfatter P.P.) og Hejde, samt en mængde præster... Middagen gik for sig i alle laderne, der var smykkede med lagener og grønt, flag og kranse. Mellemvæggene var revne ned, så man kunne færdes hele gården rundt. Musikken var glimrende, den bedste, som var at opdrive. Efter middagen gik dansen med stort liv, Laurids Skau udmærkede sig især ved opførelsen af en slesvigske nationaldans, hvor han sprang næsten fra den ene ende af salen til den anden, især til forfærdelse for sin stilfærdige dame.«

I Haderslev, hvor Boisens to sønner blev elever i Latinskolen, der nu var omdannet

vanskeligt at prædike: »Forholdet bliver endnu vanskeligere derved, at han har en ivrig og dygtig Prædikant til Naboe i Boysen«.

7. P. Boisen, anf. skr. s. 209 flg.

6. »Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København«, s. 482. I brev til J. N. Madvig 1851, 16. 6., ytrer L. Skau irritation over Boisens evner som forkynder, der efter hans mening går ud over pastor Marckmann i Hostrup, hvem det falder

fra tysk til dansk skole, fik han venlig forbindelse med rektor Thrige og Konrektor Lembcke, og sammen med nogle af lærerne iværksatte han »Folkeskrifts-Selskabet«. En af hans nærmeste venner blev Fr. Helveg, der efter at have været forstander på Rødding højskole blev præst i Haderslev. Også forbindelsen med Peter Christian Koch, redaktøren af »Dannevirke«, fik betydning, idet Boisen efter Kochs opfordring i 1852 begyndte at udsende tidsskriftet »Budstikken.« Det var hensigten, at det skulle indeholde både folkeligt oplysende og kristeligt stof, og da det ikke lykkedes at finde en medarbejder til det folkelige, blev det Boisen alene, der forestod bladet. Det vedblev at udkomme til 1879, stærkt udbredt og påskønnet, også i Norge, og gav ham kendingsnavnet »Budstikke – Boisen.«

Når Haderslevs danske borgere samledes i »Harmonien«, holdt Boisen ofte foredrag her, for eksempel om de nordiske gudesagn. Skønt han undertiden – efter Grundtvigs forbillede – stiklede kritisk til »den sorte skole«, var hans forhold til lærerne hjerteligt. Det fik et smukt udslag ved den afskedsfest, der blev holdt for ham i 1859. Til den havde Edv. Lemcke skrevet sangen »Vort modersmål er dejligt«, der snart blev udbredt over hele landet – og lagt sit billede af Boisen ind i linierne: »Hvert Ord, der kom fra Hjærtet, og som til Hjærtet når, det blev en sten i muren, som hegner hendes gård.«

Den skønne og frugtbare egn, han var kommet til, kunne han ikke blive træt af at lovprise. Når der kom gæster, førte han dem ud til en bank sydøst for præstegården, som han kaldte »Bredtåblik.« En vidunderlig udsigt herfra over skov og hav mindede om det syn af Østersøen, han i sin barndom havde haft fra Ravnsby bank på Lolland. Under solens opgang og nedgang blev hav og land ham et billede af Guds rige og Østersøen uadskilleligt forbundet med hans hjertes hjem på jorden.

At virke for den danske sag havde for Boisen været et væsentligt formål med at søge til Sønderjylland. Efter Treårskrigen holdtes der igen møder på Skamling⁸. nu under navnet »Folkefester«, mens de tidligere møder kaldtes »Sprogfester« med henblik på kampen for det danske sprogs ret. Efter den stærke spænding om de nationale problemer i 1840'erne blev de nye møder præget af en vis træthed, som Laurids Skau gav sin forklaring på med ordene: »Vi samles bedst her, når der er fare på færde.« Fællesspisning og skåltaler blev mere fremtrædende end den samling om danske livsværdier, som havde gjort de forrige møder uforglemmelige. Boisen ville dog gøre sit til, at møderne fik indhold, især da han af Laurids Skau og andre blev opfordret til at deltage som taler. 25. juli 1851 holdtes der møde på Skamling i mindet om Istedsejren året forud, og blandt talerne var også Boisen, der dvælede ved den dansk menigmands betydning – i tilknytning til Grundtvigs mindedigt:

»Midt under Istedslaget,
ej langt fra Langesø,
der lå i våbenbraget
en dansk, som skulle dø,
hans kendingsnavn vel ingen nævne kan,
thi han var kun en menigmand.«

Det var af hjertet, Boisen talte om den ukendte soldat – »netop det, at vi ikke kunne nævne den døende helts navn, gør ham stor i mine øjne, større end dem, som vidste, at når de med berømmelse sejrede eller faldt, deres navn da ville genlyde på tusinders læber.« Fr. Helveg tog anstød af denne tale, som han anså for ensidig fremhævelse af »menigmand« på de andre samfundsklassers bekostning, en kritik, der også slog igennem i den københavnske presse. Boisen kunne ikke indrømme at have begået nogen forurettelse og gik heller ikke glip af politisk

8. Jfr. Jakob Petersen: »Skamlingsbanken 1843–1943.« (1943).

Vilstrup kirke.
(Foto 5. 8. 1964
Marie Christensen).

tillid, hvad der viste sig i, at han blev valgt som suppleant til den slesvigske stænderforsamling.

Ved Skamling-festen 16. juli 1852 talte Boisen igen om krigstidens ofre og sluttede med håbet om, at trofaste danske hjerter ville gemme de stille udførte, men i virkeligheden store kærligheds gerninger.

6. juli 1856 talte han på Skamling ud fra verset, der havde lydt for 10 år siden:

»Vi har det godt i grunden her,
så vel som vore fædre,
vil Gud, den dag tør være nær,
vi få det end lidt bedre.«

Han mindede om, at det var midt under tilsidesættelsen af dansk sprog og ydmygende behandling af dansk holdning, de kunne synge »Vi har det godt i grunden her« – for i hjertet havde de det godt med deres kærlighed til det danske og troskab i at være det. De satte deres håb til Gud: »Vil Gud, den dag tør være nær, vi få det end lidt bedre.« Og håbet blev ikke beskæmmet. 6. juli-sejren ved Fredericia bragte bedre tid for danske i Sønderjylland. Nu – i 1856 – er der større overflod på materielle goder, end de kendte i fyrrerne, men helt så godt, som de dengang havde det i hjertegrunden, står det ikke til. Derfor er det at ønske – som forudsætning for, at den danske sag kan vinde

frem, at de samme hjerteslag, som fandtes i fyrrerne, må bryde igennem.

Når Boisen stod overfor en lunken og blakket holdning, følte han sig hæmmet, så han ikke kunne give udtryk for det, der lå ham på hjertet. Hans nære ven, Vilhelm Birkedal fortæller⁹, at engang, da han var i besøg i Vilstrup, var han med til et kommunalt møde, hvor samtalen efter forhandlingerne blev underlig tvungen og tør, og Boisen følte sig indetrængt. Men så kastede Birkedal en brand ind i kredsen: »Vil i være danske, som Vor Herre har skabt jer til, eller tyske, som vil udslette det stempel, Gud satte på jer som danske?« Da blev der røre – Laurids Skau understøttede Birkedal, og der faldt en sten fra Boisens hjerte – nu kunne han tale frit.

Snart kom Boisen rundt i landet på rejser, så det ved hans begravelse kunne siges: Hele Danmark blev hans sogn. I samvirke med Peter Larsen Skræppenborg i Dons – hovedmanden i den vækkelse, der havde bredt sig med de »gudelige forsamlinger,« men som efterhånden kom under Grundtvigs indflydelse – traf han sammen med mange ligesindede, der ville virke for oplysning i folket og modtagelse af kristendommens bud-

9. V. Birkedal: »Fr. Boisen, en Ven, skildret af en Ven«. (1884). S. 30.

skab. Og impulserne udefra satte frugt i Vilstrup. I Silkeborg kom Boisen sammen med Hostrup, og det gav anledning til, at han i Vilstrup begyndte en skole for unge piger, en »Dannekvinde – skole,« hvor de især blev ført ind i dansk digtning.

Om Boisons virksomhed i Vilstrup har en af hans konfirmander, Jørgen Lausgaard, der blev friskolelærer i Vilstrup nogle år og senere lærer i Yding, givet en skildring, der vidner om varig frugt af gerningen:¹⁰

»Det var en forbavsende arbejdskraft, han snart i alle retninger udfoldede i de 10 år fra 1850–59 . . . Det blev til en hel lyksalighed, når vi kunne begynde på at gå til ham som konfirmander i mindst to år. Alt var her nyt og friskt, han trættedes ikke ved at fortælle, og vi ikke ved at høre. Hver lørdag aften kom han i nærmere berøring med den levende del af menigheden, når han holdt aftenmøde med bibellæsning, bøn og sang enten i skolen eller i hvilken som helst gård eller hytte, hvor man gav til kende, at man gjerne åbnede døren for ham. Hvor kunne han her tale til folkets hjerter . . . Ved siden af hans utrættelige virksomhed for levende kristendom gik hans ikke mindre energiske virken for danskhed og menneskelighed . . . han førte danske fædrelandssange med sig, som han lærte os at synge. Så begyndte han i 1852 med »Budstikken« . . . Den var som hans kære barn og blev som et levende rosenbånd mellem hans mange venner nær og fjern. Han skånede sig aldrig, hvor der var noget for ham at udrette, til fods, til hest, til vogns, på stier og veje var han altid på færde både i og uden for sin menighed.«

Muligheden for at komme hjemstavnens på Lolland nærmere og de politiske forhold, som Boisen altid var stærkt optaget af, var drivkræfter, da han i 1959 søgte og fik præsteembedet i Stege på Møn. Anden søn-

dag efter påske holdt han afskedsprædiken¹¹ i Vilstrup over evangeliet om den gode hyrde. Det er ham smerteligt at skulle tage afsked, men i dette evangelium finder han hjælp. Han vil gerne overgive et ord, som med lethed kan mindes, og standser da ved Herrens udsagn: »Jeg kender mine, og jeg kendes af mine.« Og han minder om, at ordet »kende« har en dybere betydning her, end når det ellers bruges, nemlig »elske«. Han lægger dem på sinde at bevare dette ord og mindes, at det er »de gamle stier,« han har villet pege på. Også hvad det danske fædreland og det danske modersmål angår. »Den sag har ligget mig tungt på hjerte, og jeg ved godt, at mange ville sige, at jeg har taget mig den mere nær, end jeg havde behov, men jeg vil kun dertil svare: For mig har det været ikke en politisk sag, men en hjertesag, ja, jeg vover at føje til: en samlighedssag, thi jeg tror ikke, der kan være nogen sandhed i kærligheden til det himmelske fædreland, når kærligheden til det jordiske vitterlig fornægtes, og jeg tror, at herpå kan anvendes apostelens ord: »hvoreledes kan nogen elske Gud, som han ikke har set, når han ikke elsker broderen, han har set?«

Om han har udrettet noget, ved han ikke, men en frugt har han selv opnået: at være knyttet i venskab til dem, der med ham har lyttet til Herrens ord. Og han er fyldt af taknemlighed for den kærlighed, han har modtaget fra Gud og gennem mennesker.

Mange breve mellem Boisen og Vilstrup efter hans bortrejse viser, hvor stærke de venskabsbånd var, der var knyttet, og at det liv i danskhed og kristendom, han havde villet fremelske, var rodfæstet. 19. oktober 1859 skriver han blandt andet:

»Nu gjælder det om at slå med ordets sværd og troens skjold mod alle dem, som ville ordet, menneskelighed og frihed til livs; husk vel på, at det er for

10. P. Boisen, anf. skr. s. 255 flg.

11. P. Boisen, anf. skr. s. 246 flg.

disse tre, vi kæmpe, deri er alt, også danskheden, indbefattet, thi til menneskelighed hører, at danske folk ere danske . . . at der samles en lille flok, som er sig bevidst, hvad den vil kæmpe for, er mig såre glædeligt. Det var næppe sket, om jeg var bleven, derfor måtte jeg afsted. Underhyrden måtte bort, at overhyrden kunne gjøre hjorden myndig, men jeg længes efter eder.« 12. januar 1860 skriver han om venskabet: »Jeg havde ikke tænkt, jeg havde så mange trofaste venner i Vilstrup – Guds ord har dog stor magt til at binde hjærterne sammen. Ja, mine venner, jeg tror, vi ere komne hinanden nærmere ved denne skilsmisse, end vi var før. Således må alle ting tjene dem til gode, som elsker Gud . . .«

24. januar 1861 udtrykker han sin bekymring i anledning af sprogreskripterne, hvormed Tillisch og Regensburg efter Treårskrigen ville gennemtvinge det danske sprog på områder, hvor det var tabt, hvilket ikke blot fremkaldte uvilje i de pågældende egne, men betød angribelige punkter i det politiske forhold til stormagterne. Boisen – som Grundtvig – så faren:

»Den sprogsag er vor sorte plet; Gud givi, vi ikke havde den, så var vor sag ren som dagen; vi skulde give sprogsagen op – det er elendigt, at vi skulle tvinges dertil. Nu løfte vel ellers tyskerne hovedet, så det var vel ikke godt at være blandt de Vilstrupere . . .«

Efter 1864 måtte Boisons virketid i Vilstrup stå i mindet som et fjernt paradys. Jørgen Lausgaard giver sin karakteristik af præsten Grauer, som nu var indsat af den prøjsiske regering, ud fra en bladartikel¹², der var fyldt af harme over, at en taler ved en dåbsfest havde fremhævet kærlighed til modersmål og eget folk i sine ønsker for barnet:

»Hvad fik man at høre? han ønskede, at

barnet måtte få kærlighed til sit modersmål og til det folk, hvoriblandt det skal leve. Man skulde næppe tro, at et fornuftigt menneske kunde frembringe et sådant ønske for et nys døbt barn Sæt det tilfælde, at barnet fik lyst til at lære også andre sprog, som f.eks. det tyske, for at opnå større dannelse, end måske taleren har, så kunde det efter talerens ønske ikke vove at fremkomme sit eget ønske Hvad videre angår kærligheden til det folk, hvoriblandt det skal leve, så synes dette ønske også aldeles ubeføjet, da der ingen grund er til at befrygte det modsatte, med mindre barnet skulde komme i en dansk agitators skole.«

Ikke uforståeligt, at der var dem, der fra Vilstrup nu løste sognebånd til frimenigheden i Rødning uden at ænse trusler om, at så kunne de ikke få deres grav blandt slægtninge i indviet jord på Vilstrup kirkegård.

Kun omtrent et århundrede skiller os fra tildragelser af den art, som pastor Grauer repræsenterer, og som nu har skin af en fjern fortid. Men stadig gælder den gamle danske Rimkrønikes ord:

»Det er vel gjort, i hvo det kan, at skrive Forældres Gjerninger alle, ere de onde, man må dem fly, ere de gode, dem gjøre på ny, og dem ingenlunde frafalde.«

Litteratur:

- Anders Pontoppidan Thyssen (red.): »Vækkelsesens Frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. Århundrede«, II og III. (1961, 1964.)
- V. Birkedal: »Fr. Boisen, en Ven, skildret af en Ven.« (1884).
- V. Birkedal: »Personlige Oplevelser« I. (1890).
- F. Fenger: »Det sydvestsjællandske Broderkonvent.« (1890).
- H. V. Gregersen: »Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København.« (1966).
- H. V. Gregersen: »Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland.« I-II. (1970).

12. P. Boisen, anf. skr. s. 264.

Mindretallenes skoleforhold 1975

Befolkningsudviklingen går i disse år mindretallene i det slesvigske grænseområde imod. Både i Danmark og i forbundsrepublikken Tyskland begyndte omkring 1970 en tilbagegang i antallet af nyfødte børn; i Danmark blev forholdene i løbet af et par år nogenlunde stabiliserede, medens man i forbundsrepublikken først nu synes at have nået bunden.

I det følgende er der foretaget en talopstilling, der viser antal nyfødte og fødselspromille i henholdsvis kongeriget Danmark, Sønderjyllands amt, landet Slesvig-Holsten og den kredsfrle by Flensborg. Promillerne giver en direkte sammenligningsmulighed, medens de absolutte tal illustrerer størrelsesforholdene.

	Kongeriget Danmark	‰	Sønderjyllands amt	‰	Landet Slesvig- Holsten	‰	Flensborg	‰
1965	85.796	18,0	4.339	18,9	44.708	18,5	1.746	18,1
1966	88.332	18,4	4.368	18,8	45.930	18,7	1.877	19,4
1967	81.410	16,8	4.242	18,1	45.351	18,2	1.795	18,6
1968	74.543	15,3	3.715	15,8	43.833	17,4	1.731	18,0
1969	71.298	14,6	3.623	15,3	40.381	15,9	1.648	17,2
1970	70.802	14,4	3.578	15,0	35.171	14,1	1.236	12,9
1971	75.359	15,2	3.644	15,2	33.523	13,3	1.226	12,9
1972	75.905	15,1	3.699	15,4	29.354	11,5	1.089	11,5
1973	71.895	14,3	3.430	14,1	26.398	10,3	1.082	11,5
1974	71.334	14,2	3.371	13,8	25.545	9,9	958	10,2

Medens udgangssituationen i 1965 var ret ensartet med fødselspromiller på 18,0 i Danmark og 18,5 i landet Slesvig-Holsten, var situationen i 1974 ret afvigende med 14,2 ‰ i Danmark og 9,9 i landet Slesvig-Holsten. Sønderjyllands amt har gennemgående ligget over landsgennemsnittet, men ligger for de sidste to års vedkommende under dette; for Flensborgs vedkommende er det omvendt, byen har i de to sidste år ligget over gennemsnittet for landet som helhed. I Danmark skete det store skred 1967–69, syd for grænsen har tilbagegangen haft et jævner forløb, men over en længere periode.

Den årgang, der har begyndt skolegangen i 1975, er født mellem 1. juni 1968 og 31. maj 1969. Et blik på tabellen vil vise, at tilbagegangen da var påfaldende i Danmark inklusive Sønderjyllands amt; på den baggrund må man se begynderantallet for de hjemmetyske skoler, som med 125 ligger 5 under tallet for 1974. (Det er dog bemærkelsesværdigt, at Padborg møder med 10 elever i 1. klasse, mens der i den foregående periode kun kom et par stykker om året). I Sydslesvig er antallet af nybegyndere ligeledes 5 færre i forhold til sidste år, 680 mod 685; relativt er dette dog en meget beskedent tilbagegang; men et blik i tabellen vil vise,

at den nok vil fortsætte i de kommende år og muligvis blive mere markant, medens man kan regne med, at hjemetykkerne er ved at have nået bunden. Tallene fra børnehaverne er i begge områder vigende, men selvom tendenserne således synes klare, må der altid regnes med usikkerhedsmomenter af mange arter. Der kan vise sig stabiliserende fakto-

rer eller det modsatte, men så vidt man kan forudse, må der regnes med en svagt vige-
de tendens i mindretalsskolerne både nord og syd for grænsen i de kommende år. Det udelukker ikke, at det samlede elevtal i danske skoler syd for grænsen kan stige endnu et par år, som følge af at afgangsklasserne for tiden er ret talsvage.

DANSKE SKOLER i SYDSLESVIG

Flensborg by

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1973	1974	1975	1973	1974	1975
Christian-Paulsen-Skolen	365	383	423	46	46	58
Cornelius Hansen-Skolen	288	292	289	49	28	34
Duborg-Skolen	590	568	574	—	—	—
Gustav Johannsen-Skolen	419	459	501	46	47	42
Jens Jessen-Skolen	195	224	247	40	37	32
Jørgensby-Skolen	309	331	362	55	56	42
Oksevejens Skole	74	76	97	13	6	18
Flensborg by	2240	2333	2493	249	220	226

Flensborg amt

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1973	1974	1975	1973	1974	1975
Frørup*)	28	29	33	—	—	—
Gulde	21	20	22	2	5	6
Hanved**)	16	15	20	4	5	8
Harreslev	148	150	153	33	13	21
Hatlund	89	86	76	15	12	5
Husby	42	32	37	8	5	10
Jaruplund	25	19	19	4	1	5
Kobbermølle	76	86	95	14	18	11
Lyksborg	126	122	147	15	12	20
Medelby	33	39	43	6	5	4
Møllebro	19	20	12	3	1	—
Skovlund	26	28	26	5	11	5
Store Vi	54	57	46	10	10	7
Sørup	60	64	67	5	9	9
Tarp	48	61	59	13	15	14
Tarup***)	15	13	—	—	1	—
Valsbøl	28	25	23	—	—	—
Vanderup	44	51	50	11	9	8
	898	917	928	148	132	133

*) Skolen i Frørup samarbejder med skolen i Tarp.

**) Skolerne i Valsbøl, Skovlund og Hanved samarbejder.

***) Skolen i Tarp er sammenlagt med Jørgensbyskolen i Flensborg by.

Slesvig amt

	<i>Samlet elevotal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1973	1974	1975	1973	1974	1975
Arnæs	14	11	20	2	2	5
Bøl	29	28	26	12	13	12
Kappel	101	107	104	8	12	8
Kisby*)	7	–	–	1	–	–
Satrup	49	61	62	4	8	9
Slesvig: Gottorp-Skolen	187	196	216	28	38	20
Slesvig: Hiort-Lorenzen-Skolen	359	364	384	37	34	42
Strukstrup**)	32	30	29	–	–	–
Sønder-Brarup	61	78	79	7	12	4
Treja	65	74	73	8	11	12
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	904	949	993	107	130	112

*) Skolen i Kisby er sammenlagt med skolen i Sønder-Brarup.

**) Skolerne i Strukstrup og Bøl samarbejder.

Nordfrisland amt

	<i>Samlet elevotal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1973	1974	1975	1973	1974	1975
Bredsted	100	110	113	10	14	10
Drage*)	18	} 85	107	3	} 15	17
Frederiksstad	74			16		
Garding	43	37	36	7	3	3
Humtrup	22	23	21	–	–	–
Husum	286	296	315	31	33	23
Kejtum	23	23	25	7	5	8
Ladelund	23	21	21	3	1	2
List	29	29	30	6	10	6
Læk	87	99	89	8	12	12
Nibøl	44	31	34	4	7	4
Nykirke	13	11	10	2	1	1
Risum	51	48	48	11	8	4
St. Peter	10	11	10	1	2	2
Sønderløgum	12	9	8	7	1	1
Tinningsted	51	45	37	5	1	6
Tønning	137	126	137	22	13	19
Vesterland	128	150	146	20	14	14
Vollervik	8	10	8	2	2	–
Vyk	14	13	13	4	0	3
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	1173	1177	1208	169	143	135

*) Skolen i Drage er sammenlagt med skolen i Frederiksstad.

Rendsborg-Egernførde amt

	<i>Samlet elevtal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1973	1974	1975	1973	1974	1975
Askfelt	20	17	17	3	–	2
Egernførde	247	255	244	32	21	28
Karby	18	22	24	3	6	3
Rendsborg	301	290	296	36	27	30
Riseby	45	40	40	2	1	5
Vestermølle	19	17	22	5	5	6
	650	641	643	81	60	74

Sammendrag:

	<i>Samlet elevtal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1973	1974	1975	1973	1974	1975
Flensborg by	2240	2233	2493	249	220	226
Flensborg amt	898	917	928	148	132	133
Nordfrisland amt	1173	1177	1208	169	143	135
Slesvig amt	904	949	995	107	130	112
Rendsborg-Egernførde amt	650	641	643	81	60	74
Ialt	5865	6017	6267	754	685	680

TYSKE SKOLER I NORDSLESVIG

	<i>Samlet elevtal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1973	1974	1975	1973	1974	1975
Gymnasiet i Åbenrå	195	207	212	–	–	–
Åbenrå	141	140	151	13	18	17
Haderslev	109	113	114	10	13	13
Sønderborg	142	141	140	16	14	14
Tønder	193	189	178	13	14	9
Tinglev	252	246	237	17	8	17
Højer	31	32	30	6	4	3
Burkal	88	83	85	11	12	8
Felsted	23	24	20	1	4	2
Gråsten	64	67	70	6	14	8
Løgumkloster	43	47	43	6	4	3
Ravsted	39	38	36	6	4	3
Brunde	24	22	23	4	5	3
Jejsing	26	19	20	4	–	3
Nordborg	33	31	32	4	6	5
Nørreløgum	17	16	16	3	2	3
Øster Højt	19	18	16	–	5	–
Sommersted	19	15	10	1	1	2
Jyndeved	17	13	10	4	–	1
Øster Terp*)	10	–	–	–	–	–
Padborg	20	20	28	2	2	10
Uge	18	10	11	2	–	2
Efterskolen i Tinglev	65	69	51	–	–	–
Ialt	1588	1560	1533	129	130	126

Forskoleklasser ved tyske privatsk.	1973	1974	1975
Åbenrå	15	12	13
Sønderborg	13	14	11
Haderslev	16	14	16
Tinglev	9	14	9
Burkal	13	8	6
Forskoleklasser ialt	66	62	55
Tyske privatskoler inclusive forskoleklasser	1654	1624	1589

UDVIKLINGEN

1952-1974

	<i>Danske skoler i Sydslesvig</i>			<i>Tyske skoler i Nordslesvig</i>			<i>Samlet elevtal incl. forskole- klasser</i>
	<i>Antal skoler</i>	<i>Nybe- gyndere</i>	<i>Samlet elevtal</i>	<i>Antal skoler</i>	<i>Nybe- gyndere</i>	<i>Samlet elevtal</i>	
1952	84	663	10962	25		884	
1953	86	736	9977	27		886	
1954	88	571	8855	28		911	
1955	89	532	7722	29		962	
1956	85	485	6728	29		1039	
1957	86	462	5901	30	158	1115	
1958	86	449	5431	30	162	1196	
1959	82	410	4968	31	191	1298	
1960	81	383	4633	29	190	1376	
1961	81	433	4554	29	166	1474	
1962	81	405	4301	29	168	1519	
1963	80	404	4189	29	184	1594	
1964	80	440	4083	29	166	1632	
1965	77	470	4048	28	156	1632	
1966 (april)	73	539	4118	29	156	1637	
1966 (december)*) ...	71	300	4100	–	–	–	
1967 (august)*)	68	430	4158	29	143	1654	
1968	68	563	4335	26	137	1648	
1969	68	612	4599	26	137	1652	
1970	65	596	4792	25	141	1645	
1971	65	648	5067	24	127	1617	1657
1972	64	763	5520	24	132	1603	1652
1973	59	754	5865	23	129	1588	1654
1974	59	685	6017	22	130	1560	1624
1975	58	680	6267	22	126	1533	1589

*) Disse to terminer repræsenterer de såkaldte kortskoleår, der gennemførtes i forbindelse med om-lægning af skoleårets afslutning fra april til juli. Disse årgange er nu ved at være færdige med den niårige skolegang.

Udstykningen af Rønhave

AF BETTY NIELSEN

For 50 år siden blev ejendommen Rønhave på Als udstykket, og fru Betty Nielsen, der sammen med sin mand, Marinus Nielsen, var med fra begyndelsen, fortæller både om baggrunden og om sine egne oplevelser som husmand – Betty Nielsen har nemlig altid foretrukket markarbejde for køkkenarbejde. Alle billeder til denne artikel er taget af Betty Nielsen.

Ved genforeningen i 1920 opstod der mange vanskeligheder hernede i Sønderjylland. Landsdelen var præget af krigen 1914–18. De hjemvendte kunne ikke få arbejde, og håndværkerne havde ikke meget at lave. Var der nogen, der havde opsparet lidt penge i tysk tid, gik de tabt da Tyskland tabte krigen og marken blev værdiløs.

Det var derfor nærliggende for den danske regering med statsminister Stauning i spidsen at udstykke domænegårdene. Det ville give arbejde til mange mennesker på længere sigt. Håndværkere og handlende kunne komme i gang igen.

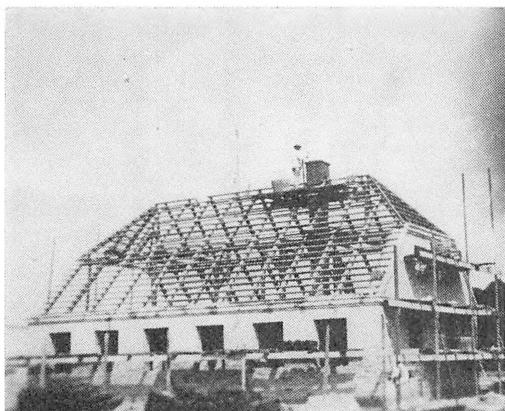
Mænd, der havde været ved landbruget som børn og unge, fik nu tilbud om at få eget landbrug med nye bygninger. Betingelsen var, at de var 24 år, danske statsborgere og rådede over 2000 kr.

Domænegårdene var de store gårde, som den tyske stat ejede, og som ved genforeningen gik over til dansk statseje.

Der var gode erfaringer med de store udstykninger, som husmændenes udstykningsforeninger havde foretaget fra 1906 på Sjælland og frem til 1913–14 på St. Restrup i Himmerland.

Her på Als var det gårdene Augustenborg Hovedgård, Rønhave, Vertemine, Gammelgård, Rumohrsgård og Kegnæsgård, der skulle udstykkes. I 1925 blev der bygget 24 nye husmandsbrug på Rønhaves jord.

I 1315 nævnes Rønhaves ejer Johan Holck. Gården var i dennes slægt til 1589, da den solgtes til Hans Blome. Holck-slægten lever nu på Holckenhavn ved Nyborg. Blome solgte gården året efter til Hertug Hans af Sønderborg.

Betty og Marinus Nielsens ejendom i 1925 og

Hertug Hans forøgede gårdens areal ved at lægge byen Skovhuses jorder til. Beboerne der havde lidt svære tab under den sorte pest.

I 1667 gik Rønhave over til kronen. Kong Christian den 6. skænkede i 1746 gården til Hertugen af Augustenborg. Men i 1852 overgik den tillige med de øvrige augustenburgske besiddelser til den danske stat.

Enkefru Berling, København, købte Rønhave i 1853. Hendes søn var i mange år forlovet med den senere Grevinde Danner, men fru Berling nægtede dem tilladelse til at gifte sig, før hun havde sin datter godt

anbragt. Fru Berling døde 1859, og datteren og Svigersonnen Chr. Møller overtog Rønhave. Men da var Grevinde Danner forlængst gift med Frederik den 7.

Så kom krigen i 1864, det store stuehus blev skudt i brand og ikke genopført. To år efter kom Rønhave på tyske hænder. Den nye ejer, Otto Schwerdtfeger solgte i 1904 gården til den prøjsiske stat, hvorefter hans søn forpagtede den og blev der til 1924, altså nogle år under den danske stat.

Da han rejste fra gården, måtte han betale 40.000 kr. til den danske stat for dårlig røgt af jord og bygninger.

- i 1945.

»Dybbøl Posten« skrev den 4. marts 1925:

»Rønhave blev i går udstykket. Statens Jordlovsudvalg, Amts-husmandskommission og Domæneudvalget har haft travlt de sidste dage. I tirsdags udstykkedes som meddelt Buskmose og Fiskebæk, og i går kom turen til Rønhave. Der er gået store arbejder af forskellig art, inddeling, opmålingsarbejder, bearbejdelser af ansøgninger osv. forud, men i går fik de nye statshusmænd deres jord tildelt og underskrev købekontrakterne. Først da kan udstykningen siges at være foretaget, først nu kan de nye mænd sætte plov i deres nyerhvervede jord.

Ved nitiden i går formiddags var der liv dernede på den gamle historiske gård ved Alssund. De ovennævnte kommissioner var mødt, og foruden dem alle de nye husmænd, der havde fået bevilget tillægsparceller, og en del andre. Dørene var slået op på vid gab for de mange gæster, som blev beværtet og godt modtaget af bestyrer Jørgen Lorenzen og hans frue, som i det sidste årstid har slidt for at få orden ude og inde på Rønhave, et arbejde, der ikke var så helt let og lige til.

Der var godt humør og forventning over hele forsamlingen. Man mærkede på de mænd, som har ledet udstykningen, at de glæder sig til at være med til at give så megen god jord i folkets eje, og blandt dem, der skal have jorden, er der selvfølgelig en god del forventning. De véd endnu ikke, hvor deres jord ligger, om de kommer til at bo i læ af skoven, direkte ved Alssund eller et andet sted længere op imod gården. Det er jo netop det, der skal træffes bestemmelse om i dag. Er der flere, som har meldt sig til en parcel, giver den hvide kugle ret til parcellen.

Så går, efter at jordlovsudvalgets populære formand, hr. Niels Frederiksen, har oplæst betingelserne, turen ud til Rønha-

ves marker. Parcellerne er inddelt, og nu skal der vælges. En klar og varm forårs-sol skinner over de muldtunge marker, hvor de mange hjem skal ligge, i baggrunden ligger skoven ved Arnkilsøre og længst ude det forårsblå Alssund.

Den første parcel udbydes. Der melder sig flere. Også til nummer 2. Loddet afgør, hvem der skal have dem. Og det viser sig her, at loddet kan være heldigt. To mænd, som har ønsket at være naboer, er de lykkelige indehavere af de første to hvide kugler.

Fordelingen fortsættes. Man ser næsten kun lykkelige ansigter. Flere skal straks afsted for at bese deres nye jordlod. Da man er færdig i første omgang, er det bestemt, hvilke mænd det er, der skal genopbygge den gamle landsby Skovhuse, hvis beboere i onde tider uddøde som følge af pesten, så jorden blev lagt ind under Rønhave. Man ser endnu på pløjemarkerne hist og her murbrokker. Det er rester af den landsby, der lå her for ca. 400 år siden. Nu skal den genopstå, forhåbentlig til held for den slægt, som skal bygge og bo i det nye Skovhuse. Lad det smukke forårsvejr og hele det glade milieu være et godt varsel for de kommende tider.

Så går flokken tilbage igen, forbi gården og nærmere ind efter Sønderborg, hvor den hvide kugle atter bestemmer, hvor den enkelte skal bygge sit hjem. Det tog kun en times tid at fordele jorden til omkring ved 25 nye brug. En historisk akt er fuldbyrdet, som gennem århundreder vil sætte sit præg på udviklingen i Ulkebøl sogn.

Følgende fik tildelt parceller til selvstændige husmandsbrug i går:

Peter P. Nissen, Høruphav
Marinus Nielsen, Danebod
Gustav Blaudzun, Kiskelund
Hans Petersen, Kær
R. P. M. Rasmussen, Mindebjerg

Høhøsten køres hjem.

Frederik Thomsen, Skelle
 Peter Chr. Høj, Stenderup
 Johan J. Schmidt, Sarup
 Johan Carl Voss, Sønderborg
 Jørgen Petersen, Nymølle
 Jørgen Andersen, Sundsmark
 Jørgen E. Jørgensen, Asserballeskov
 Christen P. Christiansen,
 Asserballeskov
 Franz E. Høttges, Kær
 Vesti Esbensen, Sundsmark
 Andreas Christensen, Ulkebøl
 Magnus Chr. A. Skou, Lysabild
 Jørgen Rasmussen, Sundsmark
 Christian A. Due, Hjortspringskobbel
 Peter Kallesø, Asserballe
 Karl Jacobsen, Vipperød
 Jørgen Andersen, Almstedskov
 Peter C. P. Hansen, Sarupskov
 Christian Nielsen, Klinting

Der blev desuden udlagt tillægspareller til følgende:

Christen M. Due, Kær
 Carl Petersen, Kær Hestehave
 Jørgen Lassen, Kær Hestehave
 Peter E. Sørensen, Ulkebøl
 N. J. Hansen, Ulkebøl
 Jørgen Christensen, Ulkebøl
 Jørgen E. Jørgensen, Ulkebøl

Christen C. Brock, Ulkebøl
 Hans Nielsen, Kær Hestehave
 Hans Karstensen, Kær Hestehave
 Desuden fik Andreas P. Thomsen, Kær, og Hans Chr. Hansen, Sottrupskov, udlagt hver en haveparcel til byggeplads.

Ved godt middagstid var hele fordelingen, udskrivningerne af slutsedler og andre formaliteter bragt i orden. Herregården Rønhave, som den har eksisteret i over 400 år, er ikke mere til. Herregårdens tid er forbi, nu begynder husmændenes tid på Kær Halvø.

Senere solgtes en del af bygningerne til de 24 husmænd, således den store tærskelade på den anden side af vejen, hestestalden med roehuset ved det gamle møllehus og det store hønsehuse. Bygningerne solgtes metervis til nedbrydning på betingelse af, at de er fjernede og gården ryddet til 1. august i år.

Tre parceller forblev usolgte i går. De lægges foreløbig til gården, men ventes solgt ad åre.

Til Rønhave er der nu – foruden de tre nævnte parceller – 180 tønder land; af disse er 14 tønder land skov og 9 tønder have og gårdsplads. Hvor stor plads bygningerne, af hvilke nu en stor del nedbrydes, tager, fremgår blandt andet af, at ud-

bygningerne har 10.000 kvadratmeter, eller 2 tønder land tagflade. En stor lade ved gården skal nu brydes ned, og der skal bygges en ny, svarende til gårdens nuværende størrelse.

Som meddelt er 64 tønder land af Røn-haves jorder lagt ind under statsskovene. Disse 64 tønder land, som skal stå til militærets rådighed til øvelsesplads og skal udlægges med græs, vil også blive ved gården, idet de fås i forpagtning af Røn-haves forpagter.«

Husene bygges

Det blev en travl sommer, men alle var glade og håbefulde; alene det at blive sine egen arbejdsgiver var en stor tilfredsstillelse. Nu skulle markerne tilsås og husene bygges. Tegningerne til bygningerne var nogenlunde givet fra staten for at have sikring for byggelånet.

Først blev der købt hest og arbejdsvogn, så plov og en harve. Men heldigvis kunne de fleste låne sig frem hos venner og familie, så marken blev tilsået uden for mange indkøb af redskaber.

Et særligt stort arbejde var det for dem, der havde købt et eller flere stykker af Røn-haves gamle lader og stalde. Det var svært tømmer, som der måtte flere mand til at tage ned. Murstenene måtte bankes rene, før de igen kunne bruges. Grunden under murene bestod af meget store kampesten, som kostede megen sved, inden de var kørt ud på byggepladsen.

De fleste af husmændene gjorde selv et stort arbejde ved opførelsen af bygningerne, både ved udgravning og som tilplejer for murer og tømrer, – alligevel gav det godt arbejde til mange håndværkere.

For de flestes vedkommende var der mange kilometer at cykle fra det sted, hvor de boede og ud til ejendommen. Så nogle af mændene byggede træskure, hvor de kunne sove om natten og samtidig opbevare lidt

materiale. Nogle boede i tomme rum på gården, og andre lejede sig ind på gårdene i nærheden.

Kone og børn kom om søndagen, og hvor der ikke var for langt at cykle også de andre dage. Så snart stuehuset var under tag, begyndte de at kalke og male indendørs for så hurtigt som muligt at flytte til deres fremtidige hjem.

Et skår i glæden var marken, hvor det viste sig, at ukrudtet havde overtaget. Der var ikke mange tønder korn at høste den sommer. Og så havde endda hele familien med bedsteforældre, tanter og søstre været ude at stikke tidsler i både én og to uger.

Hen på efteråret blev der købt et par køer og måske et par kvier, og det var skønt at begynde at levere mælk og hente mælkepenge en gang om måneden. En so og et par gylte blev anskaffet, og snart kunne der sælges et kuld smågrise.

Næste forår blev de sidste parceller frigivet i Arnkilmaj – i stedet for ved gården som først planlagt.

De tre nye var:

Kr. Aarø Hansen, Tandslet

Hans Jørgensen, Vollerup

Hans P. Meier, Vollerup

Nu var der mange handlende, som lagde turen ud til husmændene: brugsen, slagter, bager og fiskehandler. De kom i hestevogne på bestemte ugedage.

Markarbejdet

Første års høst var et stort problem; nogle fik en slåmaskine med aflæggerapparat og skulle binde op skår for skår; andre havde en aflægger, der lagde negene ud, så der kunne køres hele tiden og bindes op senere.

Når man alligevel var tilfreds, skyldtes det nok, at mand og kone havde været væk fra landbruget i flere år og ikke kendte de nye maskiner. Men for de unge, der havde tjent på gårde med selvbinder, var det svært og nogle var også heldige at kunne låne en

Roehakning.

selvbinder om søndagen.

Efter nogle år blev der råd til en brugt selvbinder – to-tre naboer gik sammen om én; der skulle jo tre heste for. Det var som regel opslidte maskiner, som hele tiden skulle kosteres på for at holdes i gang.

Første år blev der lejet et tærskværk med petroleumsmotor, og naboerne hjalp til hos hinanden. Senere blev der købt fælles tærskværk – et nord for gården og et syd for gården – og der var fast aftale om, hvem der skulle tærske først.

Roedytning var en rar tid. Da gik mand, kone og børn roligt frem og tilbage og arbejdede. Og havde man udsigt til Alsund, var det et gode mere.

Optagningen foregik lidt forskelligt. Nogle trak roerne op og lagde dem i lige rækker for så at hugge toppen af med en skarp spade. Andre trak roen op med venstre hånd og huggede straks toppen af med en stor roekniv i den højre – på den måde kunne man lægge to og to rækker sammen. Senere, da roearealet blev større på grund af flere dyr, fik man aftoppejern til at skubbe toppen af med, medens roen blev siddende i jorden. Toppen blev kørt hjem til at fodre med straks eller til ensilage. I fællesskab blev købt en »slæber«, og med heste for den blev roerne nu skubbet op og slæbt sammen

to og to rækker. Det var en stor lettelse. Og når roerne så skulle læsses på vognen ville selv små børn gerne hjælpe til med en kort fork.

Skolen

De fleste af husmændene havde børn i skolealderen i 1925, og de måtte gå eller cykle til skolen i Kær – dog var der en lille forskole i Honninghul, hvor de mindste gik.

Der blev bygget en skole i Skovhuse og den begyndte i 1927 med hr. og fru Poulsen som lærerfolk. Der var to klasseværelser, og i perioder med mange skolebørn var der en lærerinde mere. Der kom også skolekøkken og gymnastiksal.

I den skole fik børnene en grundig undervisning i de mest elementære fag, som de kunne gå videre med i deres fremtidige erhverv.

Lærerparret gjorde et stort og tidkrævende arbejde med børnene ved juletid. Der blev lært sange og rim og øvet komedie, som blev fremført ved julefesten, der blev holdt før jul. Da kom forældrene med børnene, de mindste på fars eller mors arm. Man dansede om juletræet og sang salmer. Der kom julemand med godter til børnene, og de voksne fik kaffe til medbragt kage. Det var en

Udsigt fra roemarken.

god måde at lære hverandre at kende på. Denne tradition blev holdt vedlige til lærer Poulsens blev pensioneret og skolen blev nedlagt i 1966.

Krisen

I den store krise som satte ind fra 1930 blev alt ligesom sat i stå – der kunne ikke laves penge af noget som helst. Nogle af mændene kørte mælk til mejeriet og fik dér lidt rede penge. Men ellers var der ikke noget arbejde at få uden for bedriften. Tøj blev der ikke købt i de år, men føden havde man da. Kalve og svin var nærmest usælgelige, så der blev slagtet meget. En trøst var det måske, at alle var i samme situation, både arbejdere og håndværkere, husmænd og bønder.

I 1935 begyndte det at bedres lidt. Da kom højspændingsværket og nu fik alle indlagt elektricitet – hidtil havde man petroleumslamper og -lygter. Men da der skulle betales afgift af hvert lampested og hver stikkontakt, blev der sparet på dem. Alligevel gav det mulighed for mange lettelser. Det gav mod og lyst, og der blev anskaffet mange nyttige ting ude og inde.

I 1936 spurgte »Jydske Tidende« forpagter Lorentzen, Rønhave, hvordan husmæn-

dene havde klaret krisen. Lorentzen udtalte:

»Det var en skam, vi ikke fik gamle Niels Frederiksen til at indse, at det var på høje tid, at brugene blev noget større. Her på Rønhave blev de kun på 11–12 tønder land, efter min mening for lidt. Men når vore husmænd har klaret sig så godt gennem krisen skyldes det ene og alene, at de er dygtige og solide. De arbejder trofast fra morgen til aften, og det er en fryd at se den tilfredshed, der overalt er til huse. Jo, udstykning er berettiget, når man udstykker ordentligt, vel at mærke.«

Til »Flensborg Avis« udtaler Lorentzen i 1938:

»Jeg må sige, at det er sjældent at træffe en koloni af så brave mænd. Jeg kunne ikke ønske mig bedre naboer. Og de klarer sig helt godt, selv om det ikke er noget stort areal, der hører til hver ejendom. Men det er jo til gengæld noget af den bedste jord, der findes på Als, og det siger ikke så lidt. De mange nye og pæne ejendomme pynter i landskabet og giver det et mere dansk præg. Den tyske arkitektur bliver efterhånden helt skjult af de danske bygninger. Og jorderne er betydeligt mere velholdte end i den tyske tid.«

Ved den tyske besættelse af Danmark i 1940 kom der en ny situation for os alle. Alt, hvad der kunne undværes, kunne give penge – om det så var de gamle lygter og lamper. Men stemningen blev mere og mere trykket. Ingen vidste rigtigt noget. Naboer samledes i hjemmene og fortalte, hvad man havde hørt – og så sang man danske sange af »Den blå Sangbog«. Ingen ville tro på, at det værste af alt, at vi igen blev indlemmet i Tyskland, skulle ske. Alle var sikre på, at Danmark igen blev frit.

Nu var det ikke penge, der var knaphed på, men varer. Tyskerne opkøbte mange varrelagre. Værst var det med at få tøj til børnene, for selv om man havde rationeringskort til en smule kunststoffer, var der næsten aldrig noget at få. Der opstod derfor en fantastisk opfindsomhed med omsyning af tøj, der fandtes i kister og skabe. Og folk var umådelig hjælpsomme overfor hverandre.

De fem slemme år fik dog en lykkelig ende, da tyskerne tabte krigen, og lidt efter lidt blev arbejde og produktion normal igen.

Udviklingen i 50'erne

Der kom gode tider for husmændene, og sidst i fyrrerne blev de første heste byttet med traktor. Der kom el-kraft i laderne, så der kunne males korn og skæres roer, og malkemaskiner blev installeret.

Efter forpagter Lorentzens død i 1950 overtog statens forsøgsvæsen gården, og der blev frastykket endnu tre husmandsbrug – stadig med for lidt jord til. Men så fik husmændene brugsret til de 64 tønder land på Arnkilsøre. Det er militært øvelsesområde og ligger med varigt græs. Det var en stor fordel at få ungkreaturene derud om sommeren. Så kunne der fødes et par køer mere hjemme.

Nu havde mange af husmandsfolkene nået pensionsalderen og ville så købe hus i eller ved Sønderborg. De solgte derfor ejen-

dommene til unge folk, der kunne blive anerkendt til statslånet.

Det var lidt trist at forlade det hjem, man havde bygget op gennem de mange år; ikke mindst for børnene, som nu var rejst hjemmefra, var det slemt ikke at kunne vende tilbage til hjemmet.

Dog var der ikke så få brug, der blev overtaget af en datter eller søn. Iøvrigt er det glædeligt at vide, at børnene fra samtlige husmandshjem blev dygtige og solide folk. Mange blev faglært og nogle har etableret sig selvstændig. Atter andre har betroede stillinger. Alle klarer sig godt, hvilket nok for en del skyldes deres opvækst med nøjsomhed og flid.

Maskinalderen

Med traktoren kom der flere og større maskiner. Men de få tønder land kunne dårligt forrente alt det nye, og så opstod problemet: indeklemte Husmænd.

I 1960 under Viggo Kampmanns regering kom så loven om tilladelse til at ophæve landbrugspligten for de små brug mod at betale det sidste af byggelånet ud. Nu kunne arealerne lægges sammen, så de nye husmænd kunne få mere jord, og de gamle kunne blive boende i deres hjem eller sælge til byfolk, som meget gerne vil ud at bo i de smukke omgivelser ved skov og strand.

Nu er der bygget store stalde ved de bestående ejendomme, hvor der er 20–30 tønder land til, dels som købt, dels som forpagtet. Nogle har specialiseret sig med fedesvin, andre med søer, enkelte leverer stadig mælk til mejeriet. Der er moderne maskiner på alle ejendomme. Nogle er alene om mejetærsker og andre maskiner til høsten, andre steder er flere sammen om maskiner til høst og roer.

Stuehusene er blevet moderniseret og har samme komfort som villaer i byerne. Der er bil ved alle 30 huse. Børnene bliver kørt til centralskole i bus og forlader ikke skolen

Flere af husmændene supplerede deres indtægter ved at køre mælk til mejeriet i Sønderborg eller til de forskellige udsalgssteder.

uden en eksamen.

Mon ikke glæden og tilfredsheden stadig findes i hjemmene nu i 50-året for udstykningen af Rønnaves jord.

Starten i 1925 som vi oplevede den og årene derpå

Min senere mand Marinus Nielsen var lærer på Danebod Højskole om vinteren og murer om sommeren, og jeg var barnepige i Fynshav skole. I 1924 byggede Marinus Nielsen et husmandssted i Augustenborg, hvor der det år blev udstykket. Han syntes, det blev nogle rare ejendomme på den gode jord. Han hørte så, at Rønhave skulle udstykkes året efter, og vi talte om det. Vi cyklede derud og syntes, det var et ualmindeligt smukt sted. Vi ville gerne bo her ved Arnkilskoven, hvor Marinus' far havde ligget på vagt som soldat i 1864 og blev nødt til at forlade Als, da tyskerne gik over Alsund. For os var det en sejr, at få et lille stykke jord af det, tyskerne tog fra os.

Marinus Nielsen sendte ansøgning ind, men der var nogen diskussion i udstyk-

ningsudvalget, om hvorvidt rigsdanskere kunne komme i betragtning. Men Chr. Ernst Christensen, Asserballe, sagde, at de tre der søgte, måtte blive et godt dansk islæt i kolonien. Og så gik det igennem. Den dag ved udlodningen tøvede Marinus Nielsen med at trække, til de kom til de parceller i Skovhuse, der gik mod Allsund; da han stak hånden i posen med kuglerne, mærkede han, at en var varm, og tog den, og rigtigt: det var den hvide, som havde været holdt i hænderne længst.

Han købte så nogle meter af den store lade og et stykke af en stor hestestald, netop det stykke, hvor der var gæstestald. Han købte også et gammelt hus, som lå langt tilbage i gården i kanten af parken. Der var et køkken og en del værelser til arbejderne. Det kaldtes ovnhuset, fordi gårdens store ovn var der, i den blev der bagt brød til både herskab og folk.

Nu skulle der tegnes husmandssted, og en lærerkollega på højskolen, arkitekt Erik Olesen, tegnede en smuk ejendom. Dog måtte der søges om dispensation hos arkitekt Fink

»Brugsvognen« kørte i 30'erne rund til husmandsstederne med varer. Åbenbart en kasse til hver.

i Åbenrå, der var statens arkitekt i udstykningsagen. Finks tegninger var vinkelbygninger, vort stuehus skulle ligge frit, med stald og lade overfor. Vi fik lov at bygge.

Vi flyttede ind i ovnhuset som nygifte og boede der, til der var et par rum så vidt færdige i det nye, at vi kunne bo der. Min mand gik nu i gang med at bygge vort hjem. Vor gode nabo Jørgen Schmidt Skelbækgård var flink og tilsæede marken. Vi havde to mand til at hjælpe ved nedbrydning og udkørsel af de gamle huse, og jeg sad fra morgen til aften og rensede mursten. Ind imellem måtte jeg sætte mig ind i madkunsten. Jeg havde fra barn kun haft med dyr og jord at gøre. Jeg købte fru Constantins kogebog og tyede til den, når det kneb. Den blev helt slidt op.

17. maj havde vi rejsegilde på stuehuset, og 22. juli kunne vi flytte ind i en stue og køkkenet. Nu kunne vi bryde ovnhuset ned og køre det ud. Værst var det at få gamle Niels ud, det var en svensker, som var svinerøgter, han klamrede sig til en stolpe og

sagde: »Jeg slipper dig ikke,« han var næsten aldrig ædru.

Vi brugte meget af ovnhuset både sten og tømmer. Tre indvendige døre blev brugt i køkkenet; det var de samme alsiske fyldingsdøre, som vi ville have i det nye. Det gamle tegtag blev brugt på den ene side af laden og ligger der endnu. I gæstestalden var der fortovsfliser til gulv, og de blev brugt til gulv i vort bryggers.

Det var en god sommer med godt vejr den meste tid, så bygningen skred godt frem, men laden blev ikke færdig til høst, så de få læs blev sat i hæs udenfor.

Nu skulle der skræpløjes, og det gik jeg i gang med. Med den store jyske hest Claus for en lille svingplov. Jeg blev snart klar over, at de ikke var den lette jord som i vort Himmerland, hvor jeg kom fra. Det var svært at holde ploven i jorden, og mange gange måtte jeg vende om og pløje furen om igen.

Min mand fik kostalden færdig, og vi købte to køer og to kvier. Vi kom straks i

I 1961 afstod ægteparret Marinus og Betty Nielsen deres jord til naboerne, og Marinus sagde farvel til traktoren.

kontrollforening, og det viste sig, at den ene ko var ualmindelig god, og af den opdrættede vi hele besætningen gennem de mange år.

Vi var blandt de første der havde 200 kg smør i gennemsnit, og som følge deraf kunne vi sælge tyrekalve til avl på gårdene. Det holdt dog op, da der blev indkøbt forenings-tyr.

I stuehuset havde vi kun det nødvendigeste, men nok til, at vi kunne invitere naboerne til kaffe.

Ved vort sølvbryllup var der en taler, der sagde, at vi ikke havde haft den ene stue møbleret; det vidste vi dårligt nok selv – vi havde ikke savnet den. Om sommeren var vi i mark og have eller ved stranden, og om vinteren var vi hos dyrene eller i den varme stue. Min mand byggede et krystalapparat i 1927, og der hørte vi radio til megen glæde både for os og naboerne. Vi havde fire telefoner at høre i.

Men nu begyndte krisetiden, og vi syn-

tes endda, vi dårligt nok var kommen i gang.

Vor gode ven Martin N. Hansen, som var på biblioteket i Sønderborg, gav os et godt råd. Han syntes, det var alt for stort et hus til to mennesker (vi havde endnu ingen børn), og da en ung bibliotekar Glahn derude gerne ville have sin familie herud i sommerferien, blev det ordnet sådan, at lektor Glahn fra Sorø flyttede ind med familie og kokkepige. Der var syv voksne og et barn. De betalte 35 kr. om ugen og så solgte vi grøntsager og bær af haven og æg og mælk til familiens køkken. Vi boede i soveværelset, og det gik fint med fælles køkken. Den familie var her i syv år i sommerferien.

I 1934 fik vi vor første pige. Derefter havde vi en ung lærerfamilie – også fra Sorø – i nogle år. Til dem lavede jeg endda middagsmad. I 1938 havde jeg et overskud på 165 kr., der blev brugt til et fast køkkenbord med stålvask. I 1939 fik vi vor anden pige, og nu var tiderne blevet bedre, så vi

»Nu har vi tid til at være i dagligstuen«, siger Betty og Marinus Nielsen.

ikke behøvede at have sommergæster mere.

Vi har altid været glade for at arbejde i marken, skønt det tit blev en lang arbejdsdag. Vi har begge været elever på Niels Bukhs skole og der lært en del anatomi, så kunne vi bedre forstå at arbejde i de rigtige stillinger uden at blive trætte og ømme i musklerne. Om vinteren havde vi jo kun dyrene at passe, så der blev tid for min mand at følge med i samfundspolitik og gå til landbrugsmøder.

Jeg gik til gymnastik hver vinter. Jeg var på pigehold til jeg var 40, og derefter på motionshold til jeg var 60 år.

Efter besættelsen kom så tiden med de nye maskiner. Vi fik traktor med gummi-vogn. Vi fik plov, harve og såmaskine til traktor, og så længe pigerne var hjemme, kunne vi klare arbejdet, da de hjalp os meget. Efter at de var rejst hjemmefra, havde vi hver sommer to soldater fra Sønderborg, som vi tilbød at kunne være her i deres fri-

tid og så mod betaling hjælpe os i roer og høst. Der blev knyttet venskaber, som varer endnu.

I 1961 solgte vi jorden til de unge folk, der havde købt naboejendommen, og vi blev boende i vort hjem. Da var min mand 71 år og ville gerne holde op. Siden har han skrevet en del, blandt andet en beretning om sin far, der var lysestøber i Hjørring, og hvad han havde fortalt om tilbagetoget fra Dannevirke, Dybbøls fald og flugten fra Als til Fyn.

Min mand skriver stadig, nu mest om sin ungdom på højskolerne. Da vi holdt op, fik jeg et meget interessant arbejde i forsøgene på Rønhave. Jeg var der i 10 somre. Jeg har også fået tid til at arbejde med min store interesse, oliemaling. Vi har en stor have både til blomster og urter, så tiden bliver aldrig lang. Og skulle jeg vælge livsstilling igen, blev det som landmand ved Alssund og Arnkilskoven.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Overbibliotekar Torben Glahn, København tidl. Dansk Centralbibliotek i Flensburg, fortsætter serien om fordums rejseoplevelser med

En nordmand i Sydslesvig 1668

I 1668–70 foretog den unge nordmand Hans Hansen Schmidt (der senere blev adlet Lilienskiold og endte som amtmand over Romsdal amt) en rejse til Tyskland og Italien. Fra den Reisejournal, der eksisterer over denne udenlandsfærd gengives optegnelserne om turen gennem Sydslesvig. Den 24. marts tog han over Assens-Årøsumd til Haderslev:

Derfra udi got land 7 Mile til den velbygna-
de stad Flensburg. Mens er at mærcke at om-
trændt 2 Miil fra Haderslefuen begynder en
deel aff det Fyrstelig-Holstein. Oc er landet
paa mange stæder med paaler affdeelt at jag-
ten dis bedre kand distingveris, ved hvers
grund. Landet er deiligt dog skoffvet.

Flensburg er en meget velbebyggt By ved
søen aff muurede voninger, haffvendis udi
besønderlighed een real gade med offverflø-
dige vandposter udziredt. Udi byen er 4 Kir-
cher. En Borge-Mester administrerer Rætten.

Indbyggerne driffver negotien vit.

D: 25 Martij: derfra efter 4 Mile fort udi
it smucht land til den Fyrstelig Residenz-
stad.

Slesvig, en meget kiøn stad, der zirlig er
bygget. Slottens Gottorps architectur med si-
ne muurede volde og graffver er verd at be-
see oc ligger noget fra byen separerit. Der lø-
ber een Elf forbi oc deroffver gaar een stoer
stenbroo, som annecterer byen till slottet.
Paa slottet seeis en smuch Rideplads, for-
uden det fyrstelige Kunstkammer, huor inde
seis den store Globus Celestis oc terrestris
som kand driffvis om med vands krafft udi
24 timers tid. Som posten ilede med affreisen
bleff os ej videre tilstædt at eftersee udi det
Fyrstelige Hoff.

Samme dag videre fort til den smuche By
Regenspourg, som ligger udi en slætte, paa
huis fortification mand da stærch arbeidede.
Om voldene rinder een stærch rivier, som
udenfor byen laag en stor schof oc en tem-
melig Forstad. Kirchetaarnet er meget høyt
aff muursteene opført. 4 Mile. Under Dan-
march.

Derfra 3 Mile till en liden bondehytte huor
vi samme nat forefant liden accomiditet.

Sønderjysk Landskabsregistrering

*I anledning af omtalen af »Landskabsana-
lyse over Sønderjylland« i Sønderjysk Må-
nedsskrifts martsnummer har vi modtaget
nedenstående fra Chr. Blinkenberg, Fred-
ningsplanudvalget for Sønderjyllands amt:*

I almindelighed finder jeg, at en anmel-
delse ikke skal kommenteres – det pågæl-

dende værk gennemgås og anmelderen ud-
trykker sin mening derom – kommentarer
af kommentarer har tendens til at blive for
vidtløftige.

Når jeg alligevel beder om plads til nogle
bemærkninger er det fordi flere af anmelde-
rens betragtninger ikke bør stå uimodsagt.

Først skal det bemærkes, at værket er af
overvejende kompilatorisk art, det er ikke

sekretariatets opgave at forske eller at drive videregående kildekritiske studier. Vor opgave har været at søge samlet i overskuelig form en viden på en række felter knyttende sig til det Nordslesvigske landskab – vi skal altså ikke konkurrere med »Danmarks Natur« eller Gyldendals egnsbeskrivelse.

Vor opgave har derfor først og fremmest været at samle og sammensætte en række indenfor deres felt kvalificerede personers bidrag uden kritisk at skulle gennemgå det fremsendte materiale – hvilket vi jo heller ikke har den fornødne baggrund for.

Det foreliggende arbejde må derfor bedømmes udfra, om den hensigt udgiveren har haft med rimelighed er nået, dernæst om indholdet iøvrigt er behæftet med egentlige fejl og endelig udførelsens tekniske side, herunder forekomster af trykfejl.

At et sådant arbejde ikke er fejlfrit, hverken indholdsmæssigt eller rent teknisk er vi desværre trods al anvendt flid, kun alt for klare over.

Hvad angår hensigten med arbejdet fremgår denne af indledningen i bind I. Dette bind beskæftiger sig med *registrering* af naturvidenskabelige og historiskarkæologiske forhold. Opgaven er altså *ikke* at undersøge planer for Vadehavet i forhold til digesikring. Når man nævner norddannelser er det fordi det er noget naturskabt og det har intet at gøre med højspændingsværkets byggeprojekt i Åbenrå.

De spadsereture man kan gøre på Haderslev kanten hører, ligesom alle de andre muligheder af den art f.eks. Gendarmstien, hjemme i næste bind (se side 5) – her vil både den tyske bunkerslinie og de gamle amtsbaner og industriområdet ved Kristiansdal bl.a. blive omtalt.

Anmelderens kritiske bemærkninger hæfter sig da også mest dels ved påvisning af fejl af den ene eller anden art, dels ved diskussioner af hvad bindet burde have indeholdt, men desværre ikke i klar form.

Hvad angår de påviste egentlige fejl, tur-

de det være klart for de fleste, at fejl som 18. juli 1920 – skulle være 10. juli 1920 (står korrekt side 50), 1914–17, skulle være 1914–18, Høkkelsbjerg pr. Høkkelsbjerg, er trykfejl.

Oplysningerne om Kong Godfred, Dronning Thyra og Kong Abel stammer fra Gyldendals Egnsbeskrivelse, Sønderjylland side 96 og side 98.

Spærringerne i Haderslev fjord er, efter de foreløbige dateringer, fra 3. århundrede og ikke kun middelalderlige som vi skrev.

Når vi ser en Dagpåfugleøje – (Dagfugleøje er en trykfejl) er det fordi den er køn, en god repræsentant for det vi snakker om, noget man ser. Den fine sjældenhed er for eksperter, interesserede finder nok ud af det – og sjældenheder skal man i almindelighed iøvrigt ikke gøre opmærksom på, de trives bedst i ubemærkedhed.

Om det er det historisk-arkæologiske afsnit, der vil påkalde sig størst opmærksomhed afhænger nok af den enkelte læsers interesser. Ønsket om større detailrigdom såvel i tekst som på kortmateriale deles af os, men tid og bevillinger sætter grænser.

Endelig skal man som anmelder være på sikker grund, når man søger at påpege fejl: Bopladsfundene ved Høkkelsbjerg har, mig bekendt, endnu ikke sikkert kunnet føres længere tilbage end til sidste mellemistid (som af os anført).

Til disse bemærkninger vil jeg gerne føje, at der er kritiske bemærkninger, som vi er helt enige med anmelderen om, og som vi har taget til os – f.eks. finder også vi den botaniske registrering for vidt favnende. De påviste mulige fejl vil blive afprøvet og resultatet indføjet i vort grundmateriale og som vi skriver i indledningen, er vi taknemmelige for supplerende oplysninger – der burde også have stået: Rettelser (endnu en af vore fejl), men også rettelser vil blive modtaget med tak – kan vi regne med anmelderen som bidragsyder?

Chr. Blinkenberg

Dateringen af Høkkelbjerg-fundet

Overlærer R. P. Sørensen, Padborg, har ønsket at knytte nogle bemærkninger til Bjørn Svenssons anmeldelse af Fredningsplanudvalgets publikation »Landskabsanalyse over Sønderjylland«.

I et vist omfang medskyldig, i følge årstallet medudgiver, nemlig som medlem af fredningsplanudvalget for Sønderjyllands amt, nu fratrådt og derfor fri og dristig, beder jeg om lov til at fremføre følgende:

Tak for den interesse, der vises værket. – Dermed er hele første side i mit »svarskema« udfyldt, ærligt.

På anden side nogle spredte bemærkninger, en generel betragtning og, som hovednummer, en vigtig udtalelse om en detalje.

En anmeldelse bør naturligvis påpege fundne fejl, og påviste sådanne kan kun beklages. Trykfejl er enhver skribents mæridt. (Jeg så kun én i anmelderens stykke). Værre er naturligvis sjuskefejl og rene svipsere som Bredevad og Jyndevad og 1917 for 1918. Anmelderen kunne også have nævnt Frøslevvejen for Frøslevlejren. Undskyldninger hjælper ikke.

Påvisning af de oplagte svipsere følges umiddelbart af påvisning af »direkte urigtige oplysninger«. Nu er det imidlertid sådan, at en berigtigelse indeholder en påstand, som, hvis »urigtigheden« kan bevises, så er der fastslået noget af skelsættende betydning i dansk arkæologisk videnskab. Det er det, der kalder mig frem.

Men først en generel bemærkning til anmeldelsen. En vurdering af bogen, der præsenteres for en stor og interesseret del af den sønderjyske befolkning, bør foretages med fuld bevidsthed om, hvad bogen er, og

hvad den tilsigter. Den registrerer interesseområder – peger på landskabsværdier – for derved at bidrage til at bevare disse værdier i størst muligt omfang. At beskytte miljøet er det vigtigste motiv, står der i forordet. Derudfra må den bedømmes og ikke opfattes som debatoplæg om detaljer af faglig art. Den er et indlæg i kampen for det skønne land, hvis dejlighed stadig er en kampens pris, ja, på anden vis måske stærkere truet end da Lembcke skrev sin sang om det.

Jeg siger ikke, at anmelderen mangler syn for denne hovedsag. Måske opfatter han det som en selvfølge, at alle i selskabet har denne grundforståelse. Jeg synes bare, det skulle være udtrykt, så alle fik at vide, hvad meningen er.

Lille indvending mod en af indvendingerne: »– tvivlsomt, om netop denne vejstrækning har båret navn efter Kloster...« Jo, så længe nogen kan huske, har Klostervej, nu Gammel-Klostervej – der er kun stumper tilbage – gået fra Bov over Gejlåen ved Egvad, endnu tidligere nærmere Bajstrup. Vejen er bevist som gammel af sten ved siden, gamle diger og hjulspor, og navnet er uden tvivl så gammelt i hvert fald som »Kloster Mærken«. Gamle nulevende har gået over Egvad for at komme til marked der. De kender alle navnet Gl. Klostervej og har ikke hørt andet.

Men nu er det brændende spørgsmål.

»Det var ikke en boplads fra den sidste, men den næstsidste mellemistid, brødrene Boysen fandt ved Høkkelbjerg.«

Her træder Bjørn Svensson isen i stykker under os begge, og så må vi svømme omkap. Fru Inger Bjørn Svensson og jeg prøvede forsigtigt isen i 1972, men enedes om ikke

at slå i stykker, men vente. Nu skal jeg forklare. Brødrene Niels og Åge Boysen, som hører til mine venner, og som fortjener al den ros, de har fået, uanset den endelige dom om aldersspørgsmålet, fandt flinteredskaber fra stenalderen under et morænedække. Søren Andersen fra Forhistorisk Museum i Århus erklærer – ud fra en ren arkæologisk vurdering naturligvis – at redskaberne stammer fra næstsidste mellemistid. Det er det, som Svensson nu skriver som en berigtigelse til vor bog. Inger Bjørn Svensson bragte en smuk artikel med billeder af brødrene og deres fund i Sønderjysk Månedsskrift nr. 7 1972. Deri står: »Foreløbig har geologer anerkendt, at de to brødres fund har en alder på 250.000år.«

Nå, kort fortalt: Statsgeolog dr. Sigurd Hansen, leder af D.G.U.s kvartærgeologiske afdeling og, som det blev sagt ved hans bortgang, ubestridt den største kender af Danmarks kvartærgeologi, altså istiden og dens aflejringer, foreslog, at jeg skrev til månedsskriftet og oplyste, at de geologiske forhold på findestedet ikke kunne støtte aldersbestemmelsen, idet gruslaget, hvori stenene lå, var yngre end næstsidste istid, bakkeøernes alder. Selv ville S. H. ikke tage til genmæle, så længe påstanden ikke var fremført for et videnskabeligt forum. Og nu er han død.

Nå, jeg havde ikke megen lyst til at skrive og gøre dem kede af det, som var så glade for den sensationelt høje alder. Jeg ringede redaktør I. B. S. op, og vi snakkede gammel-dags om det, hvorefter jeg afstod fra at skrive noget, men i næste nummer af S. M., nr. 8 1972, stod der under Grænselandsdagbog: »I Høkkelbjerg øst for Christiansfeld, er der gjort fund af flinteredskaber, forarbejdet af mennesker, der kan dateres tilbage til mellem 60.000 til 100.000 år. Det er dermed de ældste videnskabeligt kontrollerede fund, man kender her i landet. Måske stammer fundene endda fra den næstsidste istid for mere end 200.000 år siden.«

Det kalder jeg at træde varsomt, og redaktøren er helt på fast bund. Men jeg, som dengang måske optrådte lidt »vandskræk«, må nu ud i det åbne vand, og jeg søger ikke engang støtte i Sigurds udtalelser. Jeg kan jo ikke spørge ham mere.

Vel er det nu en amatørgeolog, der udtaler sig, men jeg har da i ryggen, at jeg i adskillige måneder har arbejdet for D. G. U. som honorarlønnet assistent og blev betroet selvstændige opgaver med at kortlægge landskaber geologisk.

Altså, jeg påstår, at det gruslag, hvori redskaberne fandtes, er fra sidste istid, formodentlig fra dennes begyndelse, da der ligger et tykt morænelag ovenpå. Begrundelse: Der er kun ét sammenhængende morænedække over gruslaget. Hvis dette morænelag skal stamme fra to adskilte istider, måtte man vente en synlig forskel på det øverste og det nederste af morænelaget og en påviselig grænse. Oftest er der et glaciofluvialt lag, altså et vandaflejret og sorteret grus-, sand- eller lerlag, som skiller moræner fra forskellig tid. Ethvert isdække endte jo med at blive til vand. Der sås ikke en sådan grænse. Men der blev sagt, at der var fundet foraminiferer, mikroskopiske dyreskaller, i den underste del af morænen, foraminiferer, som i alder hører til næstsidste istid. Det kan jeg ikke kontrollere. Men tilstedeværelsen af ældre bestanddele i en isstrøms aflejringer beviser ikke noget sikkert om, hvornår denne moræne blev lagt på sin nuværende plads. Det kan være medbragt af isstrømmen fra en anden og i mange tilfælde dybere liggende oprindelig plads.

Eksempler på dette er velkendt f.eks. i den bakkevold, der omgiver Åbenrå Fjord. Her findes, som det er vejbyggere ubehageligt bekendt, store partier af det fede udskridende Eem-ler, som er dannet på havbund i varmeperioden før sidste istid, taget af isen ude i Åbenrå Fjords lavning og ført højt til vejrs med isen. Når man finder det liggende på almindeligt moræneler, må man

altså ikke uden videre sige, at det der ligger underst er ældst. Sådan kan ældre moræne-materiale med foraminiferer, og hvad der ellers er, være rodet op og slæbt med af den isstrøm, der kom og efterlod morænedækket ved Høkkelbjerg. Jeg finder det uantageligt at regne med, at dette dække er aflejret ad to gange med mere end 100.000 års tidsforskel, uden at etageadskillelsen er i mindste måde synlig. Der er intet bevis. Altså hviler bevisbyrden *alene* på arkæologerne, når der påstås den høje alder.

Og så må jeg da vist godt røbe, at der findes arkæologer som på min direkte forespørgsel har sagt, at det arkæologiske ikke kan bære alene uden støtte af geologien.

Man skal åbenbart have et meget trænet øje for at kende forskel på forskellige typer af flintredskaber, der er så primitive, at stensens naturlige form danner grundlag for tildannelse og brug. Jeg kan ikke modsige Søren Andersen, men han må klare sig uden geologiens hjælp. Og det må betyde, at hvis hans aldersbestemmelse har selvstændig beviskraft, må man antage, at flintstykkerne er istransporteret ligesom de andre sten i gruslaget og må være taget på en mellemistidsoverflade, der allerede da lå dækket af næstsidste istids morænemasser. Det er usandsynligt, synes jeg, men vel teoretisk muligt. Så er det galt at sige »boplads« om findestedet. Nå, helt bogstaveligt er en boplads jo ikke fundet, da redskaberne lå i et vandbehandlet gruslag, altså er stykkerne flyttet af vand. Jeg medgiver Niels Boysen, at de ikke ser ud til at være flyttet ret langt, for de bærer ikke præg af rulning.

Søren Andersen skal have den ros, at han ikke har taget bekvemmelighedshensyn. Det ville jo unægtelig være faldet meget lettere om han havde fortalt fagfolk og offentlighed, at nu har man endelig med fuld sikkerhed redskaber fra palæolitisk stenalder liggende under sidste istids dannelser. Alle tidligere redskabsfund fra den tid var mere eller mindre omdiskuterede, fordi de ikke

med 100 % sikkerhed var geologisk daterede. Så blev der ro om den sag, og der var pålideligt materiale til sammenligning med de omstridte fund. Så var der en klar landvinding. Nu i stedet: Ny diskussion. Men sandheden fremfor alt.

I en garnisonsby passede urene altid, for fæstningen affyrede et kanonskud kl. 12.00 præcis hver dag. Og deres ure kontrolleredes nøje ved at stille efter urmagerens ur – som hver dag kontrolleredes og stilledes efter kanonskuddet. – Sådan skulle vi jo ikke gerne køre i ring.

R. P. Sørensen

R. P. Sørensen har ret med hensyn til Klostervejen. Min udskrift af »Sønderjyske Stednavne« var kikset på dette punkt. Det er ikke alene i Brede, Vodder og Bedsted, man har kendt navnet Klostervej, men også i Bov og Bommerlund og Bylderup, i hvert fald de to første steder og vel også det tredje med relation til den af R. P. Sørensen omtalte vej, hvis ælde jeg naturligvis ikke har bestridt. Det var blot et spørgsmål om navnet. Lidt slinger er der måske dog. I Bov har man nemlig også haft betegnelsen »Klostringer Landevej«, altså vejen som man benyttede fra Løgumkloster, og i Tinglev har man 1786 registreret »Herr-wege«, dvs. Herrevej, Hærvej eller med andre ord Hovedvej for vejforbindelsen mellem Flensborg og Løgumkloster. Men »Klostervejen« er anvendt, R. P. Sørensen har ret, og da han selv er for beskeden til at nævne det, vil jeg gerne henvise til hans efterforskning af vejen i bogen »Bov sogn«, side 64–65.

Med hensyn til problemet den sidste kontra den næstsidste mellemistid må jeg melde pas. Der er jeg usagkyndig lægmand, som blot henviste til den vurdering, videnskaben stod inde for. Jeg synes, at det er meget spændende, at R. P. Sørensen kommer med en ny vurdering af den sag.

Bjørn Svensson

Bog anmeldelser

Henrik Fangel:

Haderslev Bys Historie 1800-1945 I.

Det er intet mindre end en bedrift, at adjunkt Henrik Fangel i løbet af to år har kunnet udarbejde et værk af denne størrelse og kvalitet. Det er nu 50 år, siden byens historie fra dens grundlæggelse til 1800 udkom med sin første del, skrevet af T. O. Achelis. Begge delenes 500 års historie skildres i en tekst, der udgør $\frac{3}{4}$ af, hvad Fangel nu giver i det $\frac{3}{4}$ århundrede, han behandler. Nogle hovedtræk lover en behandling af udviklingen til 1890, den økonomiske udvikling standser ved 1870 med en bemærkning om, at kilderne til de følgende 20 år svigter, og den nationale og politiske historie går kun til (– og ikke med) 1864. Man gætter på, at tidnøden har medført det sidste stop, men trøster sig med, at forf. lover at starte med disse ting, set i forhold til den økonomiske og sociale udvikling, i 2. bind, hvis økonomiske basis formentlig er sikret.

Det er et formidabelt kildestof, forf. har gennempløjet: administrationsarkiver, privatarkiver, Haderslev byhistorisk arkiv og aviserne *Lyna* og *Dannevirke*, for blot at nævne noget. Og det er udnyttet i en grad, som langt overgår, hvad historikere hidtil har formået. En del af materialet er gengivet i statistiske tabeller, der i rigelig mængde kan bidrage til at kontrollere de følgeslutninger, forf. drager. Der kan ikke herske tvivl om, at det er de økonomiske og sociale forudsætninger for den historiske udvikling, der i første række har hans interesse. Således ser han den brede masses til tider rystende ligegyldighed for politiske og nationale spørgsmål som en følge af fattigdom og nød. Hvis man ikke vidste det før,

får man her at vide, at Haderslev, som i Prøjsertiden var danskhedens hovedborg blandt Nordslesvigsk købstæder og den eneste af de 4, der kom ind med dansk flertal ved afstemningen 1920, i store afsnit af den tid, »da Sønderjylland vågnede«, nationalt lå i dvale. – At forf. er klar over, at disse udredninger er tungt stof, fremgår af hans forbemærkninger, at man, om man ønsker, kan springe »hovedtræk« og navnlig tabellerne over. I øvrigt fylder »økonomien« fuldt så meget som »historien« i hele værket.

Når man længe har savnet en fortsættelse af Haderslevs historie efter 1800, skal det dog ikke glemmes, at der er fremkommet adskilligt siden Achelis' værk. Således kom Knud Fabricius stærkt ind på den økonomiske udvikling også i Haderslev og andre byer i 4. bind af *Sønderjyllands Historie*, og der er i jubilæumsskrifter ydet værdifulde bidrag både til national historie og økonomisk udvikling i bøger om »Harmonien« og Haderslev Katedralskole (M. Favrhøldt) og Haderslev Bys Spare- og Laanekasse (Olav Christensen, forf.s fader) for blot at nævne enkelte værker.

Fangels bog er klart opbygget og vel skrevet, men en bog af dette omfang og indhold er naturligvis ikke let læst. Det vil ikke være muligt at gengive ret mange af de kendsgerninger, der fremføres. Nogle antydninger af problemerne kan nævnes, f.eks. det, at fordi man var indbygger, behøvede man ikke at være borger. Men til at drive handel eller håndværk krævedes borgerskab. Dette valgte byens deputeretkollegium, der ofte stod fjendsk mod magistraten, der styrede byen og var mere eller mindre selvsupplerende. Det var i kamp mod disse rådmænd, at den liberale Hiort Lorenzen blev så umådelig po-

pulær i 1840, hvilket ikke hindrede, at han 5 år efter døde i fattigdom efter en systematisk boykot af hans forretning. Et væsentligt træk i byens nationale udvikling er den delvis tysktalende og efterhånden slesvigholstensksindede overklassens dominans langt op i tiden. På grund af byens meget talrige embedsmænd og sagførere var der forholdsvis flere tysktalende i Haderslev end i Åbenrå for slet ikke at tale om den da lille by Sønderborg.

En meget værdifuld indsats har forfatteren gjort ved de fyldige skildringer af nybyggeriet til forskellige tider og af industri- og handelsvirksomhederne. De støttes af et mægtigt historisk billedmateriale. I det hele taget er de mange på det glittede papir udmærket gengivne billeder fra byarkivet og andetsteds noget, der forøger den udmærkede bogs værdi. Skulle man udtrykke et savn, må det være, at ikke et eller to af Charlotte v. Kroghs malerier, der kunstnerisk står over de farvelagte gengivelser af byprospekter, også har fundet plads i den.

Selvfølgelig står og falder værdien af et værk, der er bygget op på den økonomiske og sociale udvikling som grundlag for den politiske og nationale historie, med pålideligheden af de følgeslutninger, forf. trækker af det statistiske materiale. Anm. har ikke gravet dybt i undersøgelse heraf, men har ingen grund til at tvivle om den. Derimod kan han ikke dy sig for at rette et par del-

vis litteraturhistoriske fejl, som let må kunne fjernes i et muligt nyt oplag. S. 145, 1.2 meddeles: »1818 bragte ugeskriftet (Lyna) en tysk oversættelse af Poul Martin Møllers »Underlige aftenluften«, signeret L., sikkert borgmester Lindenhan«. Det kan ikke være borgmesteren eller Lyna, der har forvekslet Oehlenschlägers digt Hjemve med Poul Møllers »hjemve«-digt fra Kinarejsen der først tiltrådtes 1819, og som Vennebrev fra Manila blev trykt først af Rahbek 1823 under titlen Glæde over Danmark. Det må være Fangel. Ligeså er der s. 210 kommet et galt årstal for den senere Frederik 7.s bryllup 1. november 1828. Det var jo dette, der gav anledning til fremkomsten af vort nationale festspil, J. L. Heibergs og Kuhlaus »Elverhøj«. – At der s. 522 tales om »den sydslesvigske jernbane, som (1852) var ved at blive anlagt fra Rendsborg til Flensborg«, giver måske ukyndige en falsk forestilling, idet hovedsagen var linjen Flensborg–Tønning, og først så langt vestpå som 12 1/2 km fra Husum førtes en sidelinje til Rendsborg. Men den slags hører jo hjemme i småtingsafdelingen.

Som helhed kan man ikke noksom lykønske forfatteren med det smukke resultat, han med sin flid og sine evner har nået, og det er næppe for meget sagt, at man med længsel ser frem til fortsættelsen, der skal bringe det næste 3/4 århundrede.

Knud Olrik

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. februar: Planlægningsrådet for Program Nord stiller for det kommende år 69,5 mill. kr. til rådighed til fortsatte opgaver i forbindelse med forbedringer af agrarstrukturen.

Dansk Centralbibliotek og Flensborg Stadtbücherei kan tilsammen notere sig for det højeste antal lånere pr. indbyggere i Vesttyskland med 19 pct. af byens indbyggere mod 10 pct. i gennemsnit på forbunds-basis. Ialt ligger det samlede udlån i Flensborg for 1975 på 474.786 bind.

3. februar: I en regeringserklæring opfordrer ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg forbundet, landet, kommunerne og borgerne til en fælles kraftanstrengelse for hurtigt at få udbedret de store stormskader.

Som følge af januar-stormfloderne vil der blive foretaget væsentlige ændringer i kystsikringsplanerne ud for Nordfrislands kyst gennem inddigning af Nordstrandbugten og bygning af dige til Pelworm, og desuden forberedes et saneringsprogram for Halligerne i tilslutning til Program Nord.

Landdagsmand Karl Otto Meyer tilslutter sig i landdagens planerne om et fremskudt dige, som bør betales af Bonn. Ved at spare en fregat til forbundsmarinen vil der være penge nok til det nye dige, siger Karl Otto Meyer.

4. februar: Under landdagens budgetmøde efterlyser Karl Otto Meyer den rapport om de danske bevillinger til Sydslesvig, landsregeringen har foranlediget indsamlet og peger samtidig på, at de danske tilskud er

dobbelt så store som de tyske.

6. februar: Med 250 deltagere gennemføres den traditionelle tyske march over Oversø.

7. februar: Klassekvotienterne i de danske mindretalsskoler i Sydslesvig er på 12, og i de tyske skoler i Nordslesvig på 11, mod henholdsvis 26 og 15 i de offentlige skoler i Slesvig-Holsten og Danmark.

9. februar: Kredsforvaltningen i Slesvig-Flensborg amt foreslår at reducere antallet af kommuner i amtsdistriktet Sønderbrarup fra 18 til 6.

8. februar: Den socialdemokratiske landdagsfraktion i Kiellanddagen kræver landdagspræsident dr. Helmut Lemkes afgang som følge af hans erklæring om, at socialisme og frihed udelukker hinanden.

Efter at Sydslesvigsk Vælgerforening har fået tilsagn om landstilskud til de danske elevers skolekørsel og om byggestøtte til Duborgskolen, kan Karl Otto Meyer stemme for landsbudgettet for 1976.

11. februar: Nordfrisland er det område i Slesvig-Holsten, der har det største antal får, nemlig 50.000 fordelt på 1400 fåreholdere.

I Niblum, (den sidste typiske friserlandsby på Før), skal 52 gamle huse, hvoraf flere over 150 år, fredes.

Af beretningen fra Sydslesvigsk Forenings foredragsudvalg fremgår, at der i det foreløbne år er afholdt 1339 mødearrangementer med 72.551 deltagere mod 1463 møder med 72.628 deltagere året før.

12. februar: Forbundsregeringen i Bonn har sat et foreløbigt stop for Bundesbahns planer om, at ca. halvdelen af Vesttysklands baner skal nedlægges, herunder også flere strækninger i Sydslesvig og Holsten.

Arnæs afviser en kommunesammenlægning med den motivering, at det vil virke generende for fortsat fremme af turismen. Byen ønsker fortsat at være Vesttysklands mindste købstad.

Tyske undersøgelser er nået til det resultat, at det vil koste ca. 300 mill. kr. at gøre vandet i Flensborg fjord miljøvenligt.

På Dansk Skoleforenings fællesrådsmøde i Risum rejses ønsket om en dansk realskole i det tidligere Sydtønder amt. Skolevejen til Flensborg er for lang.

13. februar: Gennem en gave på 10.000 kr., er der skabt mulighed for rejsning af en klokkestabel ved den danske kirke i Jaruplund.

19. februar: De mere end 300 år gamle sildehegn i Kappel søges bevaret. Der mangler dog endnu et betydeligt beløb til istandsættelsen.

19. februar: De samlede skader som følge af stormfloden beløber sig alene for Halliger-nes vedkommende til 950.000 DM.

21. februar: På folkehøjskolerne i Slesvig-Holsten spores en stigende interesse for »nederlandsk« eller plattysk.

25. februar: CDU's fraktion i Flensborg byråd vil udbygge kontakten til det tyske mindretal i Nordslesvig.

Landdagsmand Karl Otto Meyer vender sig i en udtalelse til den danske presse skarpt imod det tyske Berufsverbot.

26. februar: Udgravningerne ved Skibbroen i Slesvig har givet et tydeligt bevis på, at Slesvig er Hedebyes efterfølger.

28. februar: Den slesvigholstenske udenrigshandel er i perioden januar til september steget med ialt 14,9 pct.

28. februar: 14 ældre sydslesvigere hædres gennem en gave fra Oberst H. Parkovs Mindefond for mange års indsats i det danske arbejde.

NORD FOR GRÆNSEN

3. februar: Trafikminister Niels Matthiasen forelægger lovforslag om, at motorvejen fra grænsen til Bodum inden 1981 føres op til Haderslev. Desuden stilles forslag om en forbindelsesvej fra Kruså til Fynshav og bygning af en højbro over Alssund.

DSB's områdechef, O. Nygaard, Padborg, lover flere og bedre togforbindelser til Sønderjylland, idet der forudses timedrift på den sønderjyske hovedstrækning.

5. februar: Af Sønderjyllands Erhvervsråds beretning fremgår, at befolkningsvæksten i perioden 1974/75 ikke fulgte med det øvrige Jylland. Der skulle pr. 1/4 1975 have været et befolkningstal på ca. 250.000 men det blev kun til 244.217.

6. februar: En effektiv udbygning af Rømdæmningen vil koste 12 mill. kr. men en nødvendig reparation af stormflodsskaderne vil kunne klares for 5 mill. kr.

7. februar: Christiansfeld byråd ønsker et industrielt sønderjysk kraftcenter langs hele den østjyske trafikkorridor for at imødegå de skævheder der er opstået gennem den koncentrerede udvikling i Sønderborg-Åbenrå-området.

8. februar: Danmarks ældste bylaug, Sebblev bylaug eller grandelaug, kan fejre sit 150 års jubilæum. I øvrigt går laugets oprindelse tilbage til det 15. eller 16. århundrede.

10. februar: Der er gået 56 år siden afstemningen i 1920, det samme antal år som udlændighedstiden varede.

Dr. Paul Koopmann skriver i anledning af afstemningsdagen i Der Nordschleswiger, at i de forløbne 56 år er situationen ændret fra en konfrontation til en Kooperation.

Professor Troels Fink peger i en tale i Dybbøl på, at kampen i dag står om samvirke over grænsen, og at et samarbejde over grænsen må tilstræbes i bredt omfang.

11. februar: Fremskridtspartiet i Tinglev kommune godkender med stort flertal opstillingen af hjemmetyskeren Svend Bardiin, Ravsted, som partiets folketingskandidat i Løgumklosterkredsen.

I Bov kommune vil man nu arbejde for at få egnsudviklingsstøtte til industrietablering.

14. februar: Bygningen af et fremskudt dige ud for den slesvigske vestkyst vil give gode muligheder for et fuglereservat i internationalt format, mener den internationale organisation for vandfugle.

17. februar: Bladet Der Nordschleswiger mener ikke, at de foreslåede vedtægtsændringer for Bund deutscher Nordschleswiger giver mulighed for en adskillelse af Slesvigske Parti og forbundet, sådan som Arbejdskredsen af unge nordslesvigere har fremført det.

Undervisningsminister Ritt Bjerregaard mener i følge en udtalelse til bladet Gymnasieskolen, at det var forkert ikke at bibeholde faget tysk som obligatorisk undervisningsfag.

Hovedstyrelsen for Bund deutscher Nordschleswiger vil koordinere BdN's politiske arbejde og øge sin mere udadvendte virksomhed ud fra den kendsgerning, at mindretallet ved de sidste valg ikke optrådte som en samlet gruppe.

19. februar: Sønderjylland har nu 70.000

telefonabonnenter, og der blev i 1974 ført 74 mill. selvvalgte lokal- og mellembysamtaler.

FDM karakteriserer trafikministerens forslag om en tosporet motorvej fra Bodum til Skovby for en »mordervej«.

Alsinger-digteren Martin N. Hansen dør 82 år gammel.

20. februar: Det tyske mindretal i Nordslesvig tilslutter sig Flensborg bys krav om en snarlig udbygning af den tekniske højskole i Flensborg.

Under førstebehandlingen i folketinget om den nye Alssundbro og udbygning af motorvejen, gives der bred tilslutning, dog med visse forbehold overfor tanken om en tosporet motorvej.

23. februar: Som særdeles opmuntrende betegnede formanden for det tyske ungdomsforbund i Nordslesvig, Armin Nickelsen, et tre-dags informationsstævne, holdt på ungdomsgården på Knivbjerg, hvor blandt andet forholdet til den tyske skole drøftedes. 26 af 28 unge erklærede, at de vil sende deres børn i tysk skole.

26. februar: Hjemmetyskerne i Burkal kommune håber på et snarligt positivt svar fra Bonn med tilladelse til at besætte en ledig stilling som tysk sygeplejerske.

En opgørelse over ejendomsstørrelserne blandt den tyske landboforenings medlemmer sammenlignet med det øvrige Danmark viser følgende tal:

	Tysk lbf.	Danmark i gnst.
0- 15 ha	0,9 %	12 %
15- 30 ha	15,0 %	12 %
30- 60 ha	51,0 %	35 %
60-120 ha	31,0 %	6 %
over 120 ha	2,0 %	0,6 %

Sønderjyllands Investeringsfond, som har

nyvalgt viceamtsborgmester Peter Gorrsen, Alnor som formand, har i 1974/75 udlånt 3,6 mill. kr. til udbygning af erhvervslivet.

Dansk Amatør Teater Samvirke beslutter at nedlægge Gråsten Teaterskole fra 1. april.

På et møde i regeringens kontaktudvalg til det tyske mindretal besluttet at forhøje tilskuddet til det tyske bibliotek fra 35.000 kr. med 15–20.000 kr. Der skal videre ydes tilskud til alle tyske børnehavebørn fra de kommuner, hvor børnene hører hjemme. Den tyske presse skal desuden ligestilles med hensyn til officielle annoncer. Endelig skal mulighederne for statslån til tyske byggeplaner søges fremmet.

Der Nordschleswiger betegner mødet som

en positiv optakt til det til juni måned berammede fællesmøde mellem de to mindretals kontaktudvalg.

27. februar: Pastor Lorenz-Peter Wree fra Nibøl-Dedsbøl er udpeget som ny tysk præst i Tønder.

28. februar: Danmarks smukkeste og længste spadseresti, »Gendarmstien« langs Flensborg fjord, vil være en realitet i løbet af de næste 4–5 år oplyser fredningsplanudvalget for det sønderjydske amt.

Kvinderne er i overtal i Åbenrå kommune, hvor der er registreret 10.833 kvinder og 10.096 mænd.

Marts

SYD FOR GRÆNSEN

4. marts: Efter at januarstormfloden har frigjort spor af en bebyggelse ud for Goting Klev på Før, vil geologer nu foretage undersøgelser for at tidfæste bebyggelsen, som måske kan føres helt tilbage til jernalderen.

Sydslesvigsk Forenings medlemstal kunne pr. 1/1 1976 opgøres til 21.495, en fremgang på 75 i forhold til i fjor.

6. marts: Grænseforeningen retter en henvendelse til undervisningsministeren og landets skolekommissioner med anmodning om, at der gives faget historie en rimelig placering i undervisningen og at der samtidig må blive plads til en tilstrækkelig indføring i grænselandskendskab.

Sydslesvigsk Vælgerforening bekræfter på et hovedbestyrelsesmøde i Husum, at SSV ikke deltager i det tyske forbundsvalg i efteråret 1976.

12. marts: Flensborg Avis slår til lyd for, at

der ved valget af repræsentanter til Europaparlamentet tages specielle hensyn til de nationale mindretal.

13. marts: En prognose over den fremtidige elevudvikling i tyske skoler i Slesvig-Holsten siger, at elevtallet i grundskolen fra 1975/76 til 1979/80 vil falde fra 176.200 til 130.200. Som følge af udvidet videregående undervisning vil det samlede elevtal dog kun falde fra 508.600 til 504.900.

Dansk medlem af den af englænderne i 1946 udpegede første slesvigholstenske landdag og mangeårig juridisk rådgiver for Dansk Skoleforening i Sydslesvig, advokat W. Johannsen dør 72 år gammel.

14. marts: Under sidste krig forsvandt havørnen fra Slesvig-Holsten. Nu er fem par vendt tilbage. For at værne om fuglene er der dannet en speciel gruppe til at holde opsyn med de rugende ørnes reder.

15. marts: Folketingsmand Peter Holst siger i et svar til Fremskridtspartiets opfordring

til en væsentlig nedskæring af de sydslesvigske bevillinger, at det efter Danmarks medlemskab af EF, hvor den nationale sag og sindelagskappestriden er så aktuel som nogensinde, ikke skal skorte på støtte til det danske mindretal, hvilket der heller ikke er tvivl om i det store flertal af den danske befolkning.

Dansk Ungdoms Fællesråd foretager en orienteringsrejse gennem Sydslesvig for at orientere sig om det danske arbejde.

16. *marts*: Landdagen i Kiel afviser med 37 mod 36 stemmer et forslag om nedsættelse af en strukturkommission for Flensborgs tekniske højskole, før skolen også er økonomisk sikret. Flensborg Avis betegner beslutningen som »en statsbegravelse« af de flensborgske universitetsplaner.

Også et forslag om ændring i loven om forfatningsbeskyttelse, ekstremistloven, afvises mod SPD's og SSV's stemmer.

18. *marts*: Indbyggertallet i landet Slesvig-Holsten forventes i tiden op til år 2000 at falde fra 2,584 mill. til 2.525 mill. efter en stigning frem til 1980 til 2,623 mill. Der regnes med en årlig nedgang i fødselstallet på ca. 2000.

Helligåndskirkens menighed bevilger 25.000 DM til ombygning af rekreativ hjemmet Bennetgård i Københoved.

21. *marts*: I Vesterland på Sild indvies en dansk kirkesal og menighedslokale, som er rejst for indsamlede midler og opført ved egne kræfter.

22. *marts*: Nordfrislands amtsråd vil i samarbejde med landbrugsministeriet i Kiel gennemføre et omfattende saneringsprogram for Halligerne og de nordfrisiske øer for at afbøde følgerne af stormfloden i januar.

23. *marts*: Forretningsfolk syd for grænsen regner med, at danske kunder årligt køber

for omkring 700 mill. kr. under indkøbsture over grænsen.

Fire organisationer, som driver fritidshjem i Flensborg, herunder Sydslesvigs danske Ungdomsforening med 5 fritidshjem, indleder et samarbejde gennem dannelse af et arbejdsfællesskab for stærkere at understrege deres socialpædagogiske opgaver og at repræsentere fælles opgaver med henblik på tilskudsbehovet.

24. *marts*: Fremtrædende tyske politikere herunder forbundsminister Egon Bahr aflægger besøg i danske institutioner i Sydslesvig, besøg som tydeligt sigter på efterårets forbundsdagsvalg, som SSV ikke deltager i.

25. *marts*: I Jaruplund har elever fra den danske højskole afdækket rester af et jernalderhus.

Borgmester H. W. Iversen, Harreslev, peger under et møde med SSV-repræsentanter på, at Harreslev stadig er attraktiv for industrietablering og oplyste i øvrigt, at det forventes, at byens indbyggertal fra de nuværende ca. 7.600 vil nå op på ca. 12.000 i 1985.

26. *marts*: Professor, dr. phil Arne Spenter, København, vil sammen med studenter foretage en analyse af »tresprogetheden«, dansk-tysk og frisisk i landsbyen Rødenæs lige syd for grænsen.

Til en videreudvikling indenfor rammerne af Program Nord kan der i 1976 regnes med en bevilling på 72,3 mill. DM. I 1975 var beløbet 82,5 mill. DM.

27. *marts*: En af undervisningsministeren i Kiel foreslået flytning af danskundervisningen fra seminariet i Flensborg til Kiel opgives idet seminariet i Flensborg blandt andet skal uddanne lærere til tyske skoler i Nordslesvig i det danske sprog.

Harreslev danske skole kan fejre sit 50 års jubilæum.

28. marts: Som ny amtsformand for Sydslesvigsk Forening i Ejdersted vælges gårdejer Peter J. Alberts, Østerhever, der afløser den fornyligt afdøde gårdejer Otto Andresen.

NORD FOR GRÆNSEN

2. marts: Bund deutscher Nordschleswiger vil i det kommende finansår modtage tilskud fra forbundsregeringen på 3,3 mill. DM., fra landet Slesvig-Holsten på 3,5 mill. DM., mens der af den danske stat regnes med et tilskud på 6,93 mill. DM. Der forudses et driftsunderskud på 361.000 DM. Udgifterne til det tyske skolevæsen anslås til knap 12 mill. DM.

Sønderjyllands amtsråd og fem kommuner protesterer imod trafikministerens forslag om at bygge en tosporet motorvejsstrækning fra Åbenrå til Skovby i stedet for den planlagte firesporede.

Landeværnet har i det forløbne år ydet ialt 1,96 mill. kr. i udlån til etablering eller forbedringer i landbrugsejendomme.

3. marts: På et ottekantet politisk møde i Tinglev påstår den kommunistiske folketingskandidat, ekspeditionssekretær Ib Nielsen, at der sker en fortsat diskriminering af det tyske mindretal såvel ved besættelse af stillinger som ved jordfordeling.

5. marts: Statens Jordlovsudvalg har på trods af mindretalserklæringerne mærket ansøgninger fra tyske nordslesvigere, så de ingen chance havde for at få jord, påstår Ib Nielsen i en samtale med Radio Syd.

Handelsstandsforeningen i Haderslev har rettet henvendelse til DSB om genoptagelse af personbefordringen mellem Haderslev og Vojens på bane.

9. marts: I en ledende artikel hævder Der Nordschleswiger, at de danske diskrimine-

ringsmetoder bidrager til at skræmme tyske forældre til ikke at vedstå deres tyske sindelag, hvilket igen afholder dem fra at sende deres børn i tyske skoler og børnehaver.

Fra Nordborg trækkes et eksempel frem på, at en ansøger til et børnehavelærerembede i 1972 blev afvist som følge af hendes tyske sindelag.

11. marts: Jydske Tidende skriver, at den påbegyndte erklæringskrig intet fornuftigt formål tjener. Den trækker grænser, som ikke eksisterer, og J. T. spørger om mindretallet ikke kan holde sammen uden anvendelse af så provokerende midler.

Formanden for Statens Jordlovsudvalg, gårdejer Simon From, frygter tyske jordkøb efter 1978 specielt af den såkaldte frijord, som er udskilt fra landbrugsejendomme blandt andet i marsken ved aftægt og arv.

Folketingsmand Jes Schmidt rejser i folketinget spørgsmålet om diskriminering af tysksindede, blandt andet ved jordfordeling.

9. marts: Formanden for Statens Jordlovsudvalg, gårdejer Simon From, afviser, at der efter 1955 har fundet diskriminering af tysksindede sted fra jordlovsudvalgets side, men henviser i øvrigt til, at der indtil 1959 som følge af loven om ekspropriering af tysk og japansk ejendom måtte tages særlig hensyn, som dog siden helt er ophørt.

12. marts: Den tidligere formand for de sønderjydske Danske Samfund, amtskontorchef Jes Caspersen, siger at det er tyske nordslesvigere, der udøver pression, når rigsdanske uden skade for dem selv sender deres børn i tyske børnehaver og skoler.

13. marts: Lokalhistorikeren, Hans Gorrsen, Christiansfeld, slår til lyd for bevarelsen af Christina Fredericka Stiftelsen i Christiansfeld, som menighedsrådet ønsker nedrevet og foreslår, at man omdanner bygningen til kapel.

15. marts: Slesvigsk Parti vil inden foråret gennemføre opstilling af kandidater til kommunevalget i 1978.

Sønderjyllands amt har med 98,1 pct. landets største dåbsprocent. For landet som helhed er procenten 87,2.

16. marts: Folketingets trafikudvalg går med et flertal ind for bygningen af et fremskudt dige fra Emmerlev til Silddæmningen.

Folketingsmand Johs. Burgdorff rejser overfor handelsministeren spørgsmålet, om den tyske støtte til Flensborgområdet ikke strider mod EF-reglerne.

Bund deutscher Nordschleswiger vil overfor forbundsregeringen rejse spørgsmålet om bevarelse af de tyske forsamlingsbygninger, som alle er i økonomiske vanskeligheder.

17. marts: Planerne om at indrette et kristent gymnasium i den nedlagte skole i Uge må opgives, ikke på grund af elevmangel, men fordi man ikke kan skaffe en leder.

18. marts: Forbundsregeringen i Bonn vil se ekspertudsagn, inden man vil drøfte økonomi til et fremskudt dige og afventer et endeligt skridt fra dansk side.

Handelsminister Erling Jensen siger i et svar til Johs. Burgdorff, at den vesttyske egnsudviklingsstøtte til Flensborgområdet helt er i overensstemmelse med EF-reglerne, men at der bør arbejdes på de samme støttemuligheder i Nord- og Sydslesvig.

20. marts: Padborg-Kruså Erhvervsråd beklager den mod Flensborg vendte kampagne. Man ønsker i egnsudviklingen kun ligestilling med andre nabokommuner f.eks. Tinglev kommune.

22. marts: Fremskridtspartiets folketingskandidat i Løgumklosterkredsen, Svend Berdiin opgiver sin kandidatur, da partiet har krævet hans udtræden af Bund deutscher Nordschleswiger.

Amtsborgmester Erik Jessen meddeler at en kontaktkommission bestående af 15 medlemmer fra Sønderjyllands amt og 18 fra byen Flensborg og amterne Slesvig-Flensborg og Nordfrisland vil holde sit første møde endnu i indeværende år.

Sønderjydsk Idrætsforening har passeret de 100.000 medlemmer oplyses det på foreningens generalforsamling på Agerskov ungdomsskole.

Under et ophold på Schackenborg besigtiger dronning Margrethe digeskaderne ved Højer og desuden restaureringsarbejdet i Møgeltønder kirke.

25. marts: Af et jubilæumsskrift udsendt af Sønderjyllands Erhvervsråd i anledning af rådets 25 års beståen fremgår, at der i de 25 år er oprettet 195 nye virksomheder med ialt 6500 beskæftigede. Erhvervsrådet fremhæver også nødvendigheden af at genindføre persontrafikken mellem Tinglev og Tønder og understreger bygningen af en Storebæltsbro som vigtig for landsdelen.

Landbrugsminister Poul Dalsager afviser, at der drives nationalpolitik med dansk jord i Sønderjylland og tilbageviser dermed det tyske mindretals påstande om diskriminering.

26. marts: Formanden for de sønderjydske købmænd, J. A. Madsen, Bredebro, anslår de tyske køb nord for grænsen til kun at ligge omkring 100 mill. kr.

Skatteminister Svend Jacobsen finder, at det af Padborg-Kruså Erhvervsråd ønskede frilager i Padborg er overflødig.

27. marts: Fhv. folketingsmand Henning Philipsen går i et interview til Der Nordschleswiger ind for, at der på forhånd indrømmes medlemmer af det tyske mindretal et eller to folketingsmandater i lighed med Grønland og Færøerne.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

CHECK KONTO

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62
Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet.

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Abonnementspris: 52,- kr. årlig, frit tilsendt.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet

for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.

E. Lund Christiansen, Bredgade 4, 6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

TRY HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMINKARIUM

Grønlandsseminarlet

Tilmelding for 1975/76 helst

1. maj, senest 30. juni.

Tlf. (04) 72 35 11

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget

ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det kalder vi Spare-

kassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler.

Uanset om det gælder køb og salg af værdi-

papirer, eget hus eller bare almindelige

daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/3 • VOJENS